

ÁSTA KRISTÍN BENEDIKTSDÓTTIR

Að þekkja sinn vitjunartíma

Elías Mar, tvíkynhneigðin og fyrstu skáldsögurnar

Í septembermánuði árið 1945 sat rúmlega tvítugur íslenskur rithöfundur að nafni Elías Mar (1924–2007) við skrifborð í herbergiskytrinu í Reykjavík og skrifaði í rauða minnisbók. Hann var staðráðinn í að ná frama á bókmenntasviðinu, hafði birt nokkur ljóð, smásögur og greinar í tímaritum en það gekk hvorki né rak að skrifa fyrstu skáldsöguna, *Man eg þig löngum*, sem hafði blundað í honum í mörg ár. Helstu hindranirnar voru tíma- og einbeitingarskortur en Elías var í fullu starfi á *Alþýðublaðinu* og átti fullt í fangi með að sinna því. Auk þess þráði hann að komast til útlanda og víkka sjóndeildarhringinn en hann var blankur og fastur í sporum sem hann var ósattur við. „Ég verð að taka til einhverra andskotans bragða til þess að fá mig til að vera eins og maður,“ skrifaði hann í minnisbókina sem hann kallaði Skáldu: „Ég verð að taka til einhverra bragða. Ég verð.“¹

Skömmu síðar fékk Elías hugmynd sem breytti lífi hans: að leggja handritið til hliðar og skrifa nýja skáldsögu frá grunni. 14. október skrifaði hann í Skáldu:

Það hlægilegasta við þessa sögu er það að við samningu hennar nota ég vinnubrögð, sem ég hefi ekki áður reynt, og sem ég hefi andstyggð á. Þau eru þannig að [ég] skrifa þrjár síður þéttletraðar og stórar á hverjum degi, – en hvorki meira né minna. Með þessu móti ætla ég mér að vera búinn að skrifa uppkast skáldsögunnar allrar fyrir nýár og jafnvel vinna að henni og ljúka við hreinritun þriðjungs hennar fyrir áramótin. Ég vanda mig ekkert með hana,

¹ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. CA. Dagbækur og gestabók, askja 5. Skálda, 10. september 1945. Hér eftir verður vísað til Skáldu í meginmáli með dagsetningu þegar við á.

enda er tilbúningur hennar einungis liður í fjárhagsplani. Þegar ég hefi gengið frá henni, ætla ég að reyna til við einhvern útgefanda og reyna að fá þrjúþúsund fyrir handritið. Það ætti aldrei að verða síðar en í lok janúar. Erfiðasta verkið verður að fá útgefanda, – það næstferfiðasta að vélrita söguna. Síðan ætla ég að taka til við „Man ég þig löngum“, sem ég geri ráð fyrir að ljúka við í ágúst eða september í fyrsta lagi og senda svo í verðlaunasamkeppni Menningar-sjóðs og Þjóðvinafélagsins. Ég mun vanda mig ca 10 sinnum meira við þá sögu, – bókstaflega séð.²

Þessi metnaðarfulla áætlun heppnaðist. Ragnar í Smára samþykkti að gefa út nýju skáldsöguna, sem fékk titilinn *Eftir örstuttan leik*, hún var send í prófarkalestur um miðjan júní 1946, Elías fékk 3000 krónur og í lok mánaðarins var hann kominn um borð í skip sem bar hann á vit ævintýrana í Kaupmannahöfn þar sem hann lauk loksins við *Man eg þig löngum*.³ *Eftir örstuttan leik* kom út átta mánuðum síðar og þótt útgáfa *Man eg þig löngum* þyrfti að bíða til ársins 1949 var Elías Mar kominn á kortið – orðinn einn af efnilegustu rithöfundum íslensku þjóðarinnar.⁴

Þessi merkilega saga af tilurð tveggja fyrstu skáldsagna Elíasar hefur verið rakin áður, meðal annars í viðtalsbók Hjálmars Sveinssonar við Elías, *Nýr penni í nýju lýðveldi* (2007), riti Þorsteins Antonssonar, *Þórðargleði. Þættir úr höfundarsögu Elíasar Mar* (2011), og *Mynd af Ragnari í Smára* (2009) eftir Jón Karl Helgason.⁵ Eins og Hjálmar, Þorsteinn og Jón Karl hafa bent á er ferlið til marks um metnað og staðfestu Elíasar á þessum árum.⁶ Skálda

² Sjá einnig Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi. Elías Mar*, Reykjavík: Omdúrman, 2007, bls. 36; Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði. Þættir úr höfundarsögu Elíasar Mar*, Reykjavík: Sagnasmiðjan, 2011, bls. 66.

³ Allt kemur þetta fram í viðtölum við Elías frá síðari æviárunum (sjá nmgr. 5) og minnisbókum hans, einkum frá árunum 1946 og 1947: *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. CB. Minnisbækur, hljóðsnældur og laus blöð, askja 1, 1939–1980. Hér eftir verður vísað til þessara minnisbóka með ártali og dagsetningu þegar við á, ýmist í meginmáli eða neðanmáls.

⁴ Útgáfuár *Eftir örstuttan leik* er skráð 1946 en af auglýsingum í dagblöðum að dæma kom hún ekki í bókabúðir fyrr en í febrúar 1947.

⁵ Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 30–60; Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 61–73; Jón Karl Helgason, *Mynd af Ragnari í Smára*, Reykjavík: Bjartur, 2009, bls. 96–102.

⁶ Sjá einnig viðtal Péturs Blöndal við Elías og ítarlega umfjöllun Jóns Karls um fyrstu sögur hans og ljóð: Pétur Blöndal, „Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, *Sköpunarsögur*, Reykjavík: Mál og menning, 2007, bls. 244–287; Jón Karl Helgason, „Þrautreyndur nýgræðingur. Fyrstu skrif Elíasar Marar“, *Tímarit Máls og menningar*

og önnur gögn sem Elías skildi eftir sig og eru nú geymd á Handritadeild Landsbókasafns undir safnmarkinu *Lbs. 13 NF* – handrit, bréf og minnisbækur – eru enn fremur ómetanleg heimild um líf og störf ungs rithöfundar um miðja 20. öld. En fleira hangir á spýtunni. Elías var tvíkynhneigður og í þessum sömu gögnum er ýmislegt að finna sem varpar ljósi á þróun og þroska kynferðislegrar vitundar hans og sjálfsmyndar á þessum árum, fram til þess tíma er hann fer að tala nokkuð opinskátt um eigin kynhneigð og taka virkan þátt í hinsegin félagsskap í Reykjavík á sjötta áratugnum.⁷ Slíkur persónulegur vitnisburður um hinsegin kynverund frá tímum fyrir réttindabaráttu og sjálfsmyndarpólitík homma og lesbía er sérstakur á heimsvísu og einstakur í íslensku samhengi, því afar fátt er vitað um hinsegin sögu á Íslandi fyrir síðari hluta 20. aldar. Handritasafn Elíasar er því stakur gluggi inn í heim sem annars er hulinn þoku. Skáldverk hans eru einnig hluti af þessu mengi en eins og bent hefur verið á fjalla bæði *Eftir örstuttan leik* og *Man eg þig löngum* um samkynja langanir og tilvistarkreppu ungra hinsegin karlmannna.⁸

Þessi grein fjallar um hinn unga tvíkynhneigða rithöfund Elías Mar. Hún nemur staðar árið 1950, fimm árum eftir að Elías sat sveittur við að skrifa í Skáldu, en á þessum fimm árum gerðist margt og breyttist: hann gaf út fjögur skáldverk, þar á meðal verk sem fjalla um hinsegin tilveru, horfðist í augu við langanir sínar, eignaðist elskhuga af báðum kynjum og dvaldi langdvölum í erlendum borgum þar sem hann kynntist meðal annars hinsegin jaðarmenningu. Síðast en ekki síst skrifar Elías grein í tímaritið *Líf og list* árið 1950 þar sem hann krefst þess af lesendum að þeir horfist í augu við fjölbreytileika mannlífsins, þar á meðal „kynhverfinga“ og „ástina sem ekki þorir að nefna nafn sitt“, og sýni því virðingu.⁹ Á síðari hluta fimmta áratugarins stígur með

77: 2/2016, bls. 96–108.

⁷ Elías var einn af þeim sem sóttu hið alræmda kaffihús á Laugavegi 11. Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Sjoppa ein við Laugavegin [...] hefur fengið orð á sig sem stefnumótsstaður kynvillinga“. Orðræða um illa kynvillinga og listamenn á sjötta áratug 20. aldar“, *Svo veistu að þú varst ekki hér. Hinsegin sagnfræði og hinsegin saga á Íslandi*, ritstjórar Íris Ellenberger, Ásta Kristín Benediktsdóttir og Hafdís Erla Hafsteinsdóttir, Reykjavík: Sögufélag, 2017, bls. 147–184.

⁸ Sjá Jón Karl Helgason, „Deiligaldur Elíasar. Tilraun um frásagnarspegla og sjálfgetinn skáldskap“, *Ritið* 6: 3/2006, bls. 101–130; Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið. Um skáldsöguna *Eftir örstuttan leik* eftir Elías Mar“, *Heimtur. Ritgerðir til heiðurs Gunnari Karíssyni sjötugum*, ritstjórar Guðmundur Jónsson, Helgi Skúli Kjartansson og Vésteinn Ólason, Reykjavík: Mál og menning, 2009, bls. 110–121; Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Kyn(ngi)máttur skáldskaparins. Hinsegin gjörningar í *Man eg þig löngum* eftir Elías Mar“, *Ritið* 17: 2/2017, bls. 79–104.

⁹ Elías Mar, „Einn þáttur úr Lundúnavelði“, *Líf og list* 1: 8/1950, bls. 21–22.

öðrum orðum fram á sjónarsviðið rithöfundur sem er hinsegin og hinsegin maður sem er rithöfundur – hvort tveggja er samofið og órjúfanlegur þáttur af Elíasi og sjálfsmynd hans. Umfjöllunin hér á eftir bætir litlu við þá bókmenntagreiningu á skáldsögum Elíasar sem áður hefur birst, enda er fremur leitast við að varpa ljósi á hvernig þær, og önnur skrif höfundarins, eru hluti af og varpa ljósi á þróun Elíasar og þroska sem tvíkynhneigðs rithöfundar. Þannig eru dregnar fram hliðstæður milli persóna og umfjöllunarefna í skáldtextunum annars vegar og hins vegar ævi og reynslu höfundarins; atriða sem koma ýmist fram í minnis- og dagbókum Elíasar eða viðtölum síðar á ævinni. Markmiðið með slíkri ævisögulegri nálgun er að marka Elíasi og skrifum hans stað í íslensku hinsegin sögu, ekki síður en bókmenntasögu, og sýna hvernig skáldverk geta verið lifandi hluti af sögu einstaklings og samfélags.¹⁰

Karlmennskukrísá

Við fyrstu sýn eru skáldsögurnar *Eftir örstuttan leik* og *Man eg þig löngum* nokkuð ólíkar, ekki síst hvað varðar form og stíl. Sú fyrrnefnda er fyrstu persónu frásögn aðalpersónunnar Þórhalls, tvítugs stúdents í Reykjavík sem oftast er kallaður Bubbi, en textinn samanstendur af hugsunum hans, einræðum og frásögnum af liðnum atburðum sem eru markaðar af óstöðugu hugarástandi ungs manns í tilvistarkreppu. Þegar á liður kemur í ljós að Bubbi er ekki bara sögumaður heldur höfundur sögunnar. *Eftir örstuttan leik* er því sjálfsaga (e. *metafiction*), nánar tiltekið sjálfgetin skáldsaga (e. *self-begging novel*) eins og Jón Karl Helgason hefur gert ítarleg skil: hún fjallar um ferlið sem leiðir að því að Bubbi tekur upp penna og byrjar að skrifa söguna um sjálfan sig.¹¹ *Man eg þig löngum* er aftur á móti þriðju persónu frásögn

¹⁰ Sjálfsmynd einstaklings í vestrænum nútímasamfélögum er samsett úr fjölmörgum þáttum, samfélagslegum og einstaklingsbundnum, þar á meðal kynverund (e. *sexuality*) og þeim samfélagslegu hugmyndum sem setja henni skorður. Gagnkynhneigð er oft talin svo sjálfsögð og eðlileg að ekki sé ástæða til að fjalla um hana sem sérstakan hluta af sjálfsmynd einstaklingsins. Þegar kemur að hinsegin fólki og öðrum sem stangast á við gagnkynhneigð viðmið blasir hins vegar við að kynverund, bæði persónulegar kenndir og samfélagsleg norm, er oftast en ekki grundvallarþáttur í því hvernig einstaklingurinn upplifir sjálfan sig og sinn stað í heiminum. Sú nálgun sem hér er beitt – saga kynverundar og hinsegin saga – gengur út frá því að svo sé. Sjá til dæmis Jeffrey Weeks, *What is Sexual History?*, Cambridge UK: Polity Press, 2016; Hafdís Erla Hafsteinsdóttir, „Forsenda fyrir betra lífi? Tilraun til skilgreiningar á hinsegin sögu“, *Svo veistu að þú varst ekki hér: Hinsegin sagnfræði og hinsegin saga á Íslandi*, ritstjórar Íris Ellenberger, Ásta Kristín Benediktsdóttir og Hafdís Erla Hafsteinsdóttir, Reykjavík: Sögufélag, 2017, bls. 21–58.

¹¹ Jón Karl Helgason, „Deiligaldur Elíasar“, bls. 116–130. Sjá einnig Steven G.

og hefðbundnari í stíl. Eitt af megininkennum hennar er ákveðinn drungi sem helgast af því að aðalpersónan Halldór er þunglyndur og kvíðinn en stór hluti frásagnarinnar er lýsing á hugsunum hans og því sem hann langar til eða hyggst gera en kemur aldrei í verk. Við nánari skoðun kemur þó í ljós að skáldsögurnar tvær eiga fjölmargt sameiginlegt. Þar vegur einna þungst, auk þeirrar staðreyndar að þær urðu til samhliða, að báðar gerast þær í Reykjavík um miðjan fimmta áratug síðustu aldar – í ört vaxandi borg í nútímavæddum heimi á tímum heimsstyrjaldar – og fjalla um unga karlmenn í djúpri sjálfsmyndar- og tilvistarkreppu sem tengist kynverund þeirra og karlmennsku.

Eitt aðalvandamál Bubba er kynferðislegar langanir hans og samskipti við konur. Hann segist hafa kynnst kynlífi mjög snemma og sterklega er gefið í skyn að hann hafi sofið hjá flestum vinnukonum föður síns en móðir Bubba lést þegar hann var barn.¹² Hann ýmist fyrir lítur konur eða fær þær á heilann og kynlíf veldur honum miklum hugarkvöllum. Þegar sagan hefst hefur hann heitið sjálfum sér því að stunda skírlífi í því skyni að koma á jafnvægi í sálarlífi sínu en sú áætlun fer úrskaiðis þegar hann hittir Önnu, stúlku sem vekur hjá honum áður óþekktar tilfinningar. Þau eiga saman nokkrar hamingjuríkar vikur en er svo stíað í sundur af móður Önnu eftir að hún kemst að því að Bubbi á son sem hann neitar að gangast við; afrakstur stuttra kynna hans við stúlkuna Bíbí. Í bókinni eru engar opinskáar lýsingar á samkynja löngunum en eins og Dagný Kristjánsdóttir og Jón Karl Helgason hafa bent á gefur ýmislegt í frásögn Bubba til kynna að hin raunverulega rót kynverundarkreppu hans sé að hann hrífast af körlum, ekki síst síendurtekin orð hans um að hann sé „ekki alls kostar heilbrigður unglíngur andlega“, að hann streitist á móti „heilbrigðum löngunum“ sínum og að hann vilji „sameina hvatir [s]ínar hinu heilbrigða, tilgangsríka lífi“ (E 26–28). Slíkt tal minnir um margt á lýsingar læknávisinda á samkynhneigð á 19. öld og fram á þá tuttugustu, eða réttara sagt hinu eðlilega og náttúrulega gagnkynhneigða fjölskyldulífi sem samkynhneigt fólk þyrfti að tileinka sér. Dagný bendir auk þess á að margt í afstöðu Bubba til kvenna og hans sjálfs megi skýra með kenningum sálgreiningar um bælingu: hann neitar að horfast í augu við og viðurkenna líkamlegar frumhvatir sínar.¹³

Vandamál Bubba helgast einnig af því að hann getur ekki orðið, eða vill

Kellman, *The Self-Begetting Novel*, New York: Columbia University Press, 1980.

¹² Elías Mar, *Eftir örstuttan leik*, Reykjavík: Víkingsútgáfan, 1946, bls. 46–47. Hér eftir verður vísað til skáldsögunnar í meginmáli með bókstafnum E á undan blaðsíðutali.

¹³ Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið“; Jón Karl Helgason, „Deilgaldur Elíasar“, bls. 125–128.

ekki verða, sá karlmaður sem samfélagið ætlast til af honum. Hann kemur úr borgaralegri fjölskyldu en fyrirlítur smáborgaralega karlmenn og verður jafnvel óglatt þegar hann sér þá; hann neitar að fá sér vinnu og streitist gegn því að feðra eigið barn. Hann er fjárhagslega háður föður sínum en fyrirlítur allt sem honum viðkemur og eins og Dagný segir „veit [hann] ekki hvað hann vill en hann veit þó að hann vill ekki verða eins og faðirinn.“¹⁴ Slík karlmennskukreppa er einnig miðlæg í *Man eg þig löngum* en Halldór á í miklum erfiðleikum með að verða að manni eins og foreldrar hans ætlast til af honum. Þau búa í sjávarþorpi fyrir vestan en hafa gefist upp á að gera sjómann eða verkamann úr Halldóri; „hann hefur aldrei verið álitinn fær um að reyna á sig, aldrei verið látinn vinna, en leyft að liggja í sögubókum, fræðibókum, einnig ljóðabókum“.¹⁵ Þess í stað er hann sendur í gagnfræðaskóla til Reykjavíkur og þar gerist sagan. Halldór reynir að fóta sig á framandi slóðum, bláfátækur, þunglyndur og þjakaður af skömm og tilfinningu fyrir því að hann sé öðruvísi en hann eigi að vera. Hann flosnar loks upp úr náminu og í sögulok hefur honum mistekist á allan mögulegan hátt að „verða að manni“.

Í *Man eg þig löngum* er samkynhneigð aðalpersónunnar augljósari en í *Eftir örstuttan leik* en þó er hún ekki beinlínis færð í orð. Ég hef áður fjallað um hinsegin gjörninga í *Man eg þig löngum*, það er ýmiss konar gjörðir persónanna sem eru á skjön við gagnkynhneigð viðmið án þess þó að þær staðfesti endilega samkynhneigða sjálfsmynd þeirra.¹⁶ Þar má til dæmis nefna vanmáttugar tilraunir Halldórs til að nálgast skólasysturina Helgu, almennt aðgerðaleysi hans og laskaða karlmennsku og ekki síst hvernig hann er þjakaður af djúpstæðri skömm yfir því að vera öðruvísi sem magnast upp og verður alltumlykjandi þegar hann finnur augnaráð annarra hvíla á sér. Í lok bókarinnar fær Halldór loks tækifæri til að horfast í augu við samkynja langanir sínar þegar hann hittir miðaldra mann sem býður honum heim, gefur honum mat og nálgast hann kynferðislega. Til að byrja með vill Halldór helst hlaupast á brott en eitthvað heldur honum: „Þó finnst honum einnig sem nú loksins hafi hann fyrirhitt þann sem bæði vilji og geti hjálpað honum yfir örðugan hjalla, veitt honum styrk. Loksins sér pilturinn rofa til“ (M 281). Að lokum flýr hann þó af hólmi og hefur þá „slitið sig lausan frá blöðum, bókum, fyrirheitum, öllu nema sjálfum sér, ekki þakkað fyrir

¹⁴ Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið“, bls. 115.

¹⁵ Elías Mar, *Man eg þig löngum*, Reykjavík: Helgafell, 1949, bls. 198. Hér eftir verður vísað til skáldsögunnar í meginmáli með bókstafnum M á undan blaðsíðutali.

¹⁶ Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Kyn(ngi)máttur skáldskaparins“.

neitt, ekki kastað kveðju á trúboðann, og veit það eitt að hann er frjáls og á í engan stað afturkvæmt“ (M 281–82). Halldór skynjar með öðrum orðum að maðurinn er tenging inn í hinsegin líf, ljós í myrkrinu, en hann óttast afleiðingarnar of mikið til að stíga skrefið. Í sögulok ráfar hann einn út úr Reykjavík, heimilislaus, peningalaus, vinalaus og vonlaus, að því er virðist.¹⁷

Misheppnaðar tilraunir ungra manna til að verða karlmenn og árangurslaus leit þeirra að karlmennskusjálfsmynd er þannig eitt helsta einkennið á fyrstu verkum Elíasar. Piltarnir í framangreindum sögum vita ekki hvernig karlmenn þeir vilja verða og þeir passa ekki inn í þau karlmennskuhlutverk sem samfélagið heldur að þeim. Margt af því sem hér hefur verið sagt á einnig við um þriðju skáldsögu Elíasar, *Vöggvísu* (1950). Þar reynir aðalpersónan, hinn fjórtán ára gamli Bambínó, að sanna sig sem einn af stælgæjunum á götunni og er um leið í einarðri uppreisn gegn karlmennskugildum föðurins, sem er verkamaður.¹⁸ Slík karlmennskukreppa var nokkuð algengt þema í íslenskum skáldsögum eftirstríðsáranna, ekki síst eftir karlriðhöfunda, þar sem karlpersónurnar eru gjarnan í uppreisn gegn feðrum sínum og óvissir um hlutverk sitt sem elskhugar, eiginmenn og feður.¹⁹ Í þessu sambengi liggur einnig beint við að tengja verk Elíasar við ýmis evrópsk bókmennta- og heimspekirit sem voru áhrifamikil um miðja öldina. Ítrekað hefur til dæmis verið bent á líkindi með Bubba í *Eftir örstuttan leik* og Roquentin í *Ógledinni* (*La Nausée*, 1938) eftir Jean-Paul Sartre og áhrif tilvistarheimspeki eru þar ótvíræð,²⁰ auk þess sem Bubbi segist hafa lesið

¹⁷ Sama heimild, bls. 92–93.

¹⁸ Sjá hinsegin umfjöllun um *Vöggvísu*, tengsl hennar við fyrri skáldsögurnar og þátt hennar í þessum mótunarárum Elíasar, í Ásta Kristín Benediktisdóttir, *Facing the Heartbeat of the World. Elías Mar, Queer Performativity and Queer Modernism*, óútgefin doktorsritgerð í íslenskum bókmenntum, Reykjavík: Hugvísindadeild Háskóla Íslands, 2019, bls. 211–244.

¹⁹ Dagný Kristjánsdóttir, „Karlar í krapinu. Um kynjamyndir og karlmennsku á eftirstríðsárunum“, *Engill tímans. Til minningar um Matthías Viðar Sæmundsson*, ritstjórar Eiríkur Guðmundsson og Pröstur Helgason, Reykjavík: JPV útgáfa, 2004, bls. 189–199; Daisy Neijmann, „A Fabulous Potency“. Masculinity in Icelandic Occupation Literature“, *Men after War*, ritstjórar Stephen McVeigh og Nicola Cooper, New York og London: Routledge, 2013, bls. 152–169. Daisy fjallar í þessu sambengi meðal annars um nóvelluna *Jón skósmið* (1946) eftir Theodór Friðriksson og skáldsögurnar *Verndarenglana* (1943) eftir Jóhannes úr Kötlum og *Móður Ísland* (1945) eftir Guðmund G. Hagalín. Dagný (bls. 194–196) bendir á að slíka brotna karlmennsku megi sjá í verkum ungra höfunda á árunum 1945–1965, svo sem Agnars Þórðarsonar, Jóhannesar Helga, Ingimars Erlends, Jökuls Jakobssonar – og Elíasar Mar.

²⁰ Dagný Kristjánsdóttir, „Árin eftir seinna stríð“, *Íslensk bókmenntasaga*, IV. bindi,

Svo mælti Zarahústra (Also sprach Zarathustra, 1883–85; íslensk þýðing 1996) og ofurmennishugmyndir Friedrichs Nietzsche enduróma í orðum hans um karlmennsku og skírlífi.²¹ Sterkur þráður liggur einnig frá *Vefaranum mikla frá Kasmír* (1927) yfir í *Eftir örstuttan leik* og Elías viðurkendi fúslega að hafa verið undir áhrifum þessarar umdeildu bókar Halldórs Laxness.²² Árið 1954 skrifaði hann enn fremur grein í tímaritið *Birting* þar sem hann fjallaði um hvernig „ofdýrkun karlmenskunnar“ og „maskúlín“ hugsunarháttur hefði leitt vestræn samfélög út í stríð, trúarofstæki og kapítalíska markaðshyggu og alið á sektarkennd og skömm á kynferðissviðinu.²³ Í þeirri grein sést vel að Elíasi var hugleikið hversu mikil áhrif samfélagslegar hugmyndir um kyn og kynjahlutverk hafa á líf fólks og að slíkar hugmyndir ættu sér djúpstæðar ræður í menningu okkar og sögu.

Sérstaða fyrstu skáldverka Elíasar í þessu margþætta og flókna samhengi innan og utan Íslands felst þó í hinseginleikanum; þau fjalla um hversu óaðgengileg karlmennska – þar með talin *gagnkynhneigð* karlmennska – er og þær raunir sem fylgja því að falla ekki innan ramma hennar. Í kringum miðja öldina var vitund Íslendinga um samkynhneigð, sem andstæðu gagnkynhneigðar, að verða almennari en áður; um leið jukust fordómar og jaðarsetning þeirra sem ekki féllu að gagnkynhneigðum viðmiðum en sýnileiki þeirra einnig.²⁴ Líta má á ungu mennina í sögum Elíasar sem birtingarmyndir nýrrar kynslóðar Íslendinga sem vex úr grasi í þessum þversagnakennda og síbreytilega heimi nútímavæðingar og fjarlægist sífellt ýmis hefðbundin gildi og viðmið íslensks samfélags. Bilið á milli þeirra og eldri kynslóða er breitt og jafnvel óbrúanlegt; þeir geta og vilja ekki samsama sig hugsjónum og gildum foreldranna, til dæmis um karlmennsku, fjölskyldulíf, ábyrgð og skyldur. Sá samtími sem Elías fjallar um í þessum fyrstu verkum sínum er

ritstjóri Guðmundur Andri Thorsson, Reykjavík: Mál og menning, 2006, bls. 419–661, hér bls. 470; Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 43–46; Jón Karl Helgason, „Deiligaldur Elíasar“, bls. 118–119.

²¹ Ásta Kristín Benediktsdóttir, *Facing the Heartbeat of the World*, bls. 173–176.

²² Sjá til dæmis Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið“, bls. 113; Jón Karl Helgason, „Deiligaldur Elíasar“, bls. 122; Kolbrún Bergþórsdóttir, „Er ekki færíbandahöfundur“, *Dagur*, 18. desember 1999, bls. 24–25, hér bls. 24. Steinn Elliði, aðalpersóna *Vefarans mikla*, er í tilvistarkreppu og sjálfsmýndarleit og auk þess hinsegin – mögulega fyrsta persónan í íslenskrí bókmenntasögu sem er augljóslega og opinskátt hinsegin, þótt lítið hafi farið fyrir umræðu um það. Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Sódomískur skrautdans. Halldór Laxness, *Vefarinn* og hinsegin (bókmennta)saga“, *Tímarit Máls og menningar* 80: 3/2019, bls. 41–55.

²³ Elías Mar, „Ofdýrkun karlmenskunnar“, *Birtingur* 2: 2/1954, bls. 30–33.

²⁴ Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Sjoppa ein við Laugavegin“.

þannig markaður af tilvistarkreppu og kjarnorkuógn eftirstríðsáranna, áhrifum stríðs, hersetu og borgarvæðingar. Hinseginleiki er þar að auki miðlægur og mikilvægur hluti af þessum veruleika – hinu nýja nútímavædda Íslandi.

Máttur skáldskaparins

Grein minni um *Man eg þig löngum* lýkur með þeim orðum að í fyrstu tveimur skáldsögum Elíasar búi skáldskapurinn sjálfur – að lesa og skrifa bækur – yfir „umbreytingaraffi og kynlegu kynngimagni“.²⁵ Niðurstaðan er með öðrum orðum sú að þótt sögupersónur Elíasar séu þjakaðar af skömm og tilvistarkreppu, sökum þess að þær eru hinsegin og á skjön við viðmið samfélagsins, öðlist þær von og ný tækifæri í gegnum lestur og skrif. Bubbi skrifar bók um sjálfan sig og tekst þannig á við sjálfsmyndar- og kynverundarkreppuna. Jón Karl bendir á að með því móti takist honum að „tjá þær þverstæðu kenndir sem hann upplifir í senn sem heilbrigðar og syndugar.“²⁶ Í *Man eg þig löngum* eru það enn fremur vinir Halldórs, skáldið Ómar og hinn bókelskandi Bóas, sem komast næst því að sættast við samkynja langanir sínar.

Bóas reynir ítrekað að fá Halldór til að lesa tiltekna bók, vísindaskáldsöguna *Úraníu* eftir Camille Flammarion, en í henni eru fólgin ýmis hinsegin ták: sögupersónurnar elska og upplifa kyn sitt á annan hátt en Jarðarbúar og auk þess vísar titillinn til orðanna *Urning/Urningin* (þ.) og *uranian* (e.) sem áður fyrr voru notuð um einstaklinga sem hneigðust til sama kyns.²⁷ Halldór reynir að sýna áhuga, kemst inn í miðja bók en hefur sig ekki í að klára hana og líta má á það sem táknrænt ferli sem kallast á við máttlausar tilraunir hans til að gangast við eigin kynhneigð. Ómar er hins vegar skáld og sá eini af þremmenningunum sem hefur óbilandi sjálfstraust; hann hvetur Halldór til að skrifa og um tíma lítur út fyrir að sá síðarnefndi ætli að byrja að skrá niður „spakmæli Bóasar“ (M 125–126). Úr því verður þó ekki frekar en öðru. Þegar *Man eg þig löngum* er lesin samhliða *Eftir örstuttan leik* má velta því fyrir sér hvort sjálfsöryggi Ómars tengist ekki einmitt því að honum hafi tekist að tjá sig í gegnum skáldskap en í því felst einnig von og ástæða til bjartsýni fyrir hönd Bubba: kannski mun ritun skáldsögunnar um hann sjálfan leiða hann í átt til hamingjuríkara lífs. Að sama skapi eru þá sögulok

²⁵ Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Kyn(ngi)máttur skáldskaparins“, bls. 105.

²⁶ Jón Karl Helgason, „Deiligaldur Elíasar“, bls. 128.

²⁷ Camille Flammarion, *Úranía*, þýðandi Björn Bjarnason frá Viðfirði, Kaupmannahöfn: Oddur Björnsson, 1898. Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Kyn(ngi)máttur skáldskaparins“, bls. 93–98.

Man eg þig löngum eins miskunnarlaus og raun ber vitni af því að Halldór las aldrei *Úraníu* og byrjaði aldrei að skrifa.

Þessi túlkun er studd ummælum Elíasar sjálfs en hann greindi síðar frá því að *Man eg þig löngum* hefði átt að vera tvö bindi. Í því síðara hefði Halldór átt að koma aftur til Reykjavíkur, koma út úr skápnnum, byrja að skrifa og taka upp skáldanafnið Ómar en þá hefði skammstafað nafn hans verið HÓMÓ – Halldór Óskar Magnússon Ómar.²⁸ Eins og fram kemur í fyrri grein minni kallast þessi framhaldsbók sem aldrei var skrifuð á við skáldverk sem Ómar er með í smíðum undir lok *Man eg þig löngum* en Halldór óttast mjög að hún fjalli um sig og að í henni verði leyndarmál hans afhjúpað:

Hann hefur fengið efniviðinn þar sem ég sagði honum allt í trúnaði. Eða hvers vegna hefur þessi maður gert sér svona mikið far um að kynnst mér? – Hvers vegna ef ekki vegna þessa, ef ekki með það fyrir augum sem honum hefur nú tekizt – að kryfja mig til mergjar og hafa mig á valdi sínu til að geta skrifað um mig? – (M 239)

Í gegnum þessi orð skín sú hugmynd að skrifum fylgi vald – skilgreiningarvald. Sá sem skrifað er um, líf hans, sjálfsmynd og tilfinningar, er á valdi þess sem heldur á pennanum og því er nauðsynlegt fyrir þann sem vill hafa stjórn á eigin lífi að verða fyrri til, eins og Bubbi og Ómar. Og einmitt hér skarast líf, sjálfsmynd og tilfinningar Elíasar sjálfs við eigin skáldverk: átti hann ekki ýmislegt sameiginlegt með þessum sögupersónum sínum?

Rauðbærður og langur maður sem þykist vera skáld

Á Handritadeild Landsbókasafns eru öskjur í tugatali merktar Elíasi Mar og býsna stór hluti þeirra inniheldur efni frá ungdómsárum hans á fjórða og fimmta áratugnum. Lestur þessara skjala leiðir lesandann inn í heim sem er ljóslifandi og vekur furðu og aðdáun í senn; hinn ungi Elías var metnaðarfullur, nákvæmur og sérvitur, stundum ótrúlega afkastamikill en líka latur, og síðast en ekki síst var hann afar meðvitaður um gildi þess að safna saman eigin skrifum fyrir síðari tíma grúskara. Sem dæmi um nákvæmnina má nefna að frá og með árinu 1939, þegar hann var 15 ára, hélt hann minnisbækur þar sem hann skráði daglega með örmánu lettri mikið magn af upplýsingum, til dæmis um bækurnar sem hann las, kvikmyndirnar sem hann sá í bíó, hverja hann hitti, hvar og um hvað þeir töluðu, fundi og viðburði sem

²⁸ Kolbrún Bergþórsdóttir, „Er ekki færibandahöfundur“, bls. 24; Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 57.

hann sótti, það sem birtist eftir hann á prenti og persónulegar upplýsingar, meðal annars um kynferðismál. Yfir sum þessara atriða tók hann svo saman lista og tölfraði í lok árs. Um gildi slíkra skjala fyrir lesendur sem hafa áhuga á því að skyggjast inn í hugarheim ungs hinsegin rithöfundar um miðja 20. öld þarf ekki að fjölyrða; þau eru gullkista.²⁹

Árið 1940 byrjaði Elías að hreinrita „heildarritsafn“ sitt í stílabækur; kvæði og sögur sem hann hafði samið frá barnsaldri. Næsta áratuginn dundaði hann sér við þetta verkefni öðru hverju og á endanum varð ritsafnið 32 „bindi“, eða þéttritaðar stílabækur, sem innihéldu efni frá árinu 1930 fram yfir miðjan fimmta áratuginn. Textarnir eru í tímaröð og þeim fylgja dagsetningar og ýmiss konar upplýsingar, svo sem um við hvaða tilefni þeir voru samdir, hvort og hvernig þeir hafi breyst í gegnum tíðina og jafnvel skoðun höfundarins á þeim. Í eftirmála við fyrsta bindið skrifar sextán ára gamall Elías að tilgangurinn með því að safna saman þessum skrifum sé fyrst og fremst „barnleg þrá til að geyma þau; – líta í þau við og við.“³⁰ Árið 1944 hefur tvítugur Elías öðlast skýrari sýn á eigin rithöfundarferil en hann skrifar í eftirmála 15. bindis að hann sé farinn að átta sig á að ritsafnið hans geti verið heimild um „þroska og starfsaðferðir upprennandi skálds og rithöfundar á Íslandi á 20. öldinni.“³¹ Þegar þarna er komið sögu er hann með öðrum orðum farinn að skrifa fyrir aðra, ekki bara sjálfan sig, og sér fyrir sér að bókmenntafræðingum muni síðar meir þykja nógu mikið til hans koma til að þeir lesi handritasafnið.

Slík rithöfundarsjálfsvitund birtist einnig í Skáldu, fyrrnefndri minnisbók sem Elías skrifaði í frá október 1944 til október 1945. Líkt og ritsafnið er hún merk heimild um hugarheim ungs skálds; hún er helguð rithöfundinum Elíasi og þar skrifar hann um skáldin og rithöfundana sem hann hittir, bókmenntaviðburðina sem hann sækir og hugleiðingar um eigin skrif og störf. Mest þykir honum til Halldórs Laxness koma og nokkuð margar

²⁹ Þorsteinn Antonsson hefur grandskoðað handritasafn Elíasar og gefið út nokkrar greinar og bækur byggðar á skjölum sem þar er að finna. Auk bókarinnar *Þórðargleði*, sem áður hefur verið vísað til, sjá til dæmis Þorsteinn Antonsson, „Um hughvörf á höfundarferli“, *Tímarit Máls og menningar* 70: 4/2009, bls. 81–91; Þorsteinn Antonsson, „Sú leynda ást“, *Tímarit Máls og menningar* 71: 1/2010, bls. 19–31. Hann hefur einnig gefið út tvær bækur með áður óbirtum skáldtextum eftir Elías og ritað inngangsorð að þeim: Elías Mar, *Elíasarbók. Sögur og ljód*, útgáfu annaðist Þorsteinn Antonsson, Reykjavík: Salka, 2011; Elías Mar, *Elíasarmál. Sögur og greinar Elíasar Mar*, útgáfu annaðist Þorsteinn Antonsson, Reykjavík: Sagnasmiðjan, 2014.

³⁰ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AA. Heildarritsafn I. Eftirmáli, 12. maí 1940.

³¹ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AA. Heildarritsafn XV. Eftirmáli, 26. ágúst 1944.

færslur snúast um hann. 13. janúar 1945 skrifar Elías til dæmis að hann hafi fengið tækifæri til að taka ofan fyrir Halldóri á götu, nánar til tekið í Austurstræti kl. 15:30, og 20. febrúar segist hann halda að Halldór hafi þekkt sig á Landsbókasafninu. „Það hlýtur að vera fjarska spennandi fyrir mesta skáld Íslendinga fyrr og síðar að sjá og vita um rauðhærðan og langan mann, sem þykist vera skáld,“ segir Elías í hálfkæringi og bætir við: „Og ef helffítis maðurinn skyldi svo vera séni!“

Athugasemd Elíasar um að hann sé sjálfur mögulegt séni og að Halldóri Laxness finnist hann spennandi er kaldhæðnisleg og tvíbent; í Skáldu birtist piltur sem sveiflast á milli vonleysis og óöryggis annars vegar og hins vegar sjálfsdýrkunar með vott af hroka. Svipaðar sveiflur eru umfjöllunarefni Elíasar í ritgerðinni „Dægurhugleiðingar“ sem dagsett er 15. desember 1943 en þar segir hann að honum líði eins og hann sé blanda af tveimur mönnum sem hann lýsir svo:

Ég þekki mann, sem í dag er spéhræddur og fullur vanmetakenndar vegna þess að hann varð ekki það sem hann ætlaði sér að verða, mest vegna þess að hann vann ekki nóg að því sjálfur. Svo missti hann traust á sjálfan sig – og aðra – og nú er hann ræfill í allra augum. Annan mann veit eg um, sem af einskærri hep[p]ni hefur orðið hinn nýtasti maður. Lánið virðist hafa leikið við hann alla æfi, og hann hefur líka kunnað að hagnýta sér það á betri hátt en margur annar myndi hafa gert. En hann er ekki að sama skapi vinsæll af fjöldanum og eg veit ekki gjörla, hvort honum er sama um það eða ekki. [...] Eg þarf ekki að taka það fram, að sá síðarnefndi er laus við alla minnimáttartilfinningu, enda hlotið ótvíræða viðurkenningu af all-mörgum, bæði innanlands og utan.³²

Í ritgerðinni lýsir Elías depurð og gagnrýnir sjálfan sig, honum finnst hann eyða tímanum í tilgangsleysi og veit ekki hvað hann á að gera við líf sitt. „Eg er á miklum tímamótum. Eg veit ekki, hvað við tekur, né hvað er að gerast í mínu eigin lífi. En eg finn, að eg er staddur á krossgötum, og það liggja vegir í ýmsar áttir,“ segir hann.³³ Einn vegurinn lá vissulega í átt til ritstarfa og útgáfu; tveimur árum síðar sat Elías við að skrifa *Eftir örstuttan leik* og hafði þá tekið einarða ákvörðun um að gerast rithöfundur. Sú ákvörðun snerist þó ekki bara um frægð og frama, ferðalög og viðurkenningu, heldur ekki síður

³² Lbs. 13 NF. Elías Mar. CC. Gögn frá námsárunum. Dægurhugleiðingar, 15. desember 1943.

³³ Sama heimild.

um að koma því frá sér sem honum brann einna helst á hjarta: sögunni um Halldór Óskar Magnússon.

Saga um heimsflotta ungling

Segja má að mennirnir tveir sem Elías lýsti í „Dægurhugleiðingum“ í desember 1943 – tvær hliðar hans sjálfs – hafi síðar birst á prenti í líki Ómars og Halldórs í *Man eg þig löngum*. Ómar er hinn lánsami sjálfsöruggi maður sem hefur notið velgengni og lætur sér í léttu rúmi liggja hvað öðrum finnst um hann; Halldór er sá spéhræddi og duglaus sem hefur misst trú á sjálfan sig og er viss um að öðrum finnist hann vera ræfill. Þessi túlkun er ekki úr lausu lofti gripin. Elías hélt því fram í viðtölum á efri árum að engin skáldsagna hans fjallaði um hann sjálfan³⁴ en í handritasafni hans er margt sem mælir gegn svo eindreginni afneitun; þar kemur til dæmis skýrt fram að saga og persóna Halldórs er byggð á ákveðnum þáttum í lífi og persónu höfundarins.

Elías byrjaði að skrifa söguna sem þróaðist síðar yfir í *Man eg þig löngum* árið 1938, 14 ára að aldri. Þá hét hún „Karlmeni“ og fjallaði um níu ára gamlan einmana dreng sem býr í Reykjavík hjá drykkjúsjúkum föður og fátækri móður. Í handriti sem ber titilinn „Baldur“ er aðalpersónan orðin 12 ára og býr í litlu þorpi en í „Börnunum á mölinni“, sem var skrifað á árunum 1941–1942, heitir drengurinn Jón Hansson og býr í Reykjavík. Elías lýsir þessu sköpunarferli í 29. bindi ritsafns síns árið 1948 með eftirfarandi orðum:

Raunverulega eru skáldsögur mínar „Karlmeni“, „Baldur“, „Börnin á mölinni“ og „Man eg þig löngum“ allar sama sagan, a.m.k. er í þeim öllum sama temað: umkomulítill, lítilsmegandi drengur, ýmist foreldralaus eða fjarri foreldrum sínum, í bezta falli hjá veikri móður sinni; hann eldist með höfundu sagnanna, er þáttur af honum – en alls ekki hann í verunni, sízt af öllu í „Man eg þig löngum“, a.m.k. ekki hvað snertir uppruna og kjör; annað er kannski eitthvað skylt.³⁵

Tveimur árum síðar skrifar Elías bréf til Ragnars í Smára og útskýrir að *Man eg þig löngum* hafi verið „að miklu leyti uppgjör við unglingsár [s]ín“ og að hann hafi viljandi notað einn þátt úr sjálfum sér til að skapa Halldór: „hinn

³⁴ Sjá til dæmis Kolbrún Bergþórsdóttir, „Er ekki færibandahöfundur“, bls. 25; Pétur Blöndal, „Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, bls. 252.

³⁵ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AA. Heildarritsafn XXIX. Karlmeni, 27.–31. maí 1948.

passíva, ljósvíkingslega og stefnulausa dreng sem ég sjálfur var allt fram til tvítugs.³⁶ Loks koma tengsl Elíasar og Halldórs sterkt fram í drögum að formála að *Man eg þig löngum*, rituðum í maí 1944:

Preyttur á sál og líkama, fallin[n] á prófi, sokkinn í botnlaust skulda-
fen, svo að ég næ varla andanum, eygjandi enga minnstu ljósglætu í
þokumyrkri óvissu og vanmáttar, byrja ég að rita söguna um Hall-
dór Óskar Magnússon, vin minn og andlegt skyldmenni, aumingja
og gáfumann, sem þó hafði aldrei nokkra minnstu löngun til þess
að verða skáld.

Mikið er langt síðan að ég ætlaði að rita þessa merkilegu sögu.
Mér finnst sjálfum hálfótrúlegt, að ég skuli þó vera byrjaður á
henni, eins og ég hefi dregið það á langinn. En ástæðan fyrir því
að ég hefst nú handa, er sú, að mér finnst ég aldrei hafa verið betur
til þess fallinn en nú, – og það er að vissu leyti fjarska gott, – mér
finnst ég aldrei áður hafa verið jafnskyldur honum og einmitt þessa
eymdarlegu maí-daga, það herrans ár 1944. Ég hefi aldrei verið
slíkur aumingi, sem eg er nú, – og ég horfi fram á það, að sökkva
ennþá dýpra. Ég horfi fram á eymd, hungur, sjúkdóma bæði and-
lega og líkamlega. Ég sé fyrir mér þá stund, þegar ég stend algjör-
lega einmana í heiminum, rétt eins og Halldór Óskar Magnússon
varð, seinustu daga hervistar sinnar.³⁷

Því verður ekki haldið fram hér að *Man eg þig löngum* sé sjálfsævisögulegt
verk en engu að síður er ljóst að Elías sá „andlegan skyldleika“ með sér
og aðalpersónunni. Líkt og Halldór var Elías fátækur, rauðhærður, langur
og mjór unglíngur með lítið sjálfstraust. Minnisbækur hans og önnur skrif
benda auk þess til þess að hann hafi verið nokkuð þunglyndur og kvíðinn,
ekki síst á árunum 1941–1944 þegar Jón Hansson er að þróast í huga hans
yfir í Halldór Óskar Magnússon. Elías lauk ekki gagnfræðaprófi vorið 1942
fremur en Halldór, líklega að miklu leyti sökum þess áfalls sem hann varð
fyrir í janúarmánuði þegar amma hans, sem gekk honum í móðurstað, lést.

³⁶ *Lbs.* 9 NF. Ragnar Jónsson í Smára. AA. Innlendir bréfitrarar. Elías Mar til Ragnars, 7. maí 1950. Sjá einnig Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 97. Í *Mynd af Ragnari í Smára*, bls. 96–102, byggir Jón Karl Helgason enn fremur frásögn sína af samskiptum Elíasar og Ragnars á þessu bréfi og fleirum sem fóru á milli þeirra árið 1950.

³⁷ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. CC. Gögn frá námsárum, askja 3. Preyttur á sál og líkama [...].

Upp frá því, frá 17 ára aldri, var hann einstæðingur. Hann fékk inngöngu í Kennaraskólann en lauk því námi ekki heldur enda þurfti hann að vinna fyrir sér og fátæktin reyndi oft á.³⁸

Í *Man eg þig löngum* skrópar Halldór gjarnan í skólanum og eyðir miklum tíma í kvikmyndahúsum og skjöl Elíasar sýna að hann hafði tilhneigingu til þess sama. Hann hafði auk þess af því miklar áhyggjur. Í bréfum til vinarins Guðmundar Pálssonar, sem Elías skrifaði sumarið 1943 þegar hann var úti á landi í vegavinnu, lýsir hann afstöðu sinni til kvikmynda og bíóhúsa. Hann hefur séð gríðarmargar myndir og er heillaður af leikaranum Peter Lorre. „Guð forði mér frá bíóunum!“ segir hann þó og tjáir Guðmundi að hann fái reglulega martraðir um að vera aftur kominn til Reykjavíkur og í bíó; hann vakni upp með andfælum þjakaður yfir því að hafa eytt dýrmætum tíma og peningum í aðra eins vitleysu.³⁹ Í öðru bréfi segir hann:

Bíóferðir mínar síðastl. vetur voru úrræði heimsflotta unglings. Eg kom heim úr skólanum, þreyttur og leiður og við mér tók einginn. [...] Og eg leitaði á náðir hins fjarlæga, þess sem kom mér lítið við og sem eg hafði í raun og veru eingan áhuga.⁴⁰

Í þessari lýsingu minnir margt á Halldór. Enn fremur má nefna að ein sárasta endurminning Elíasar frá unglingsárunum rataði inn í *Man eg þig löngum*; um æskuástina Jóhönnu Þorgilsdóttur og vinkonur hennar sem mættu Elíasi á förnum vegi og hvísluðu sín á milli að hann væri „ó-geðs-leg-ur“.⁴¹ Í skáldsögunni er Halldór hrifinn af skólasystur sinni, Helgu, og sams konar atvik á sér stað þar sem hann heyrir vinkonur hennar segja að þeim finnist hann „ógeðslegur“ (M 191).

³⁸ Pétur Blöndal, „Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, bls. 249; Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 29.

³⁹ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. BA. Íslenskir bréfritarar. Elías til Guðmundar Pálssonar, 4. september 1943.

⁴⁰ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. BA. Íslenskir bréfritarar. Elías til Guðmundar Pálssonar, dagsetningu vantar, 1943. Minnisbækur Elíasar sýna að kvikmyndir og bíóheimsóknir voru stór þáttur í lífi hans og svo var áfram eftir að hann kom heim úr vegavinnunni. Hann stóð með öðrum orðum ekki við áform sín; daginn eftir að hann kom aftur til Reykjavíkur í september 1943 fór hann í bíó og næstu mánuði sá hann allt að sjö myndir á viku. Afstaða hans til kvikmynda og bíóhúsa var því mörkuð þversögnum.

⁴¹ Um þetta atvik og hvernig það rataði inn í *Man eg þig löngum* skrifaði Elías síðar í dagbók sem hann kallaði Njólu: *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. CA. Dagbækur og gestabók, askja 5. Njóla, 24. apríl 2000. Um hrifningu Elíasar á Jóhönnu og dagbókarskrif hans um hana, sjá Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 41–60.

Eftirför og erótísk augnaráð

Pegar sagan um ljósvíkinginn stefnulausa fékk heitið *Man eg þig löngum* í byrjun árs 1944 var ýmislegt farið að gerjast í skrifum Elíasar sem ekki hafði áður verið þar áberandi. Eins og Þorsteinn Antonsson og Jón Karl Helgason hafa bent á má í skrifum hans frá „þungu árunum“ milli 17 ára aldurs og tví-tugs sjá merki um að lífskrísan tengist líka kynferðismálum. Í það minnsta er kynverundarkrís og hómóerótík þá meðal yrkisefna Elíasar og verður á sama tíma hluti af sögunni um Halldór Óskar Magnússon.⁴²

Elías greindi frá því síðar að frá fermingardri hefði hann verið skotin í bæði strákum og stelpum en þó ekkert gert í strákamálum fyrst um sinn.⁴³ Í viðtalinu lét hann kokhraustur sem þetta hefði ekki verið mikið mál en annað má þó lesa úr skrifum hans frá fimmta áratugnum. Hann skrifaði ekki um samkynja langanir í minnisbækur sínar á unglingsárunum en viðfangs-efnið sést öðru hverju í skáldtextum hans, sér í lagi frá og með árinu 1943. Sem dæmi má nefna „Sálrænt kvæði“ sem hann orti þá í apríl og fjallar um tilvistarkreppu. Það endar svo:

Hvort er eg heldur karlmaður eða kona?

Kann eg að lifa eins og manni sæmir?

Er nokkur til sem aðgætir og dæmir?

Er nokkurt vit í því að hugsa svona?⁴⁴

Frá sama ári er smásaga án titils eða óklárað upphaf lengri sögu sem birtist undir titlinum „Einn“ í útgáfu Þorsteins Antonssonar á áður óutgefnum verkum Elíasar, *Elíasarmál* (2014).⁴⁵ Sögumaður hennar rekst dag einn á hávaxinn grannan mann úti á götu, heillast af honum og byrjar að elta hann. Hann kemst að því að maðurinn hagar sér undarlega en sagan er ókláruð og lesandinn fær því aldrei að vita hvað gerist. Líklega átti hún að verða

⁴² Jón Karl Helgason, „Þrautreyndur nýgræðingur“, bls. 100–101; Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 70–71.

⁴³ Ásgeir Þ. Ingvarsson, „Elías Mar! Hvað erum við að gera?“, *Samtökin* '78, 1. júlí 2003, sótt 10. nóvember 2020 af <https://samtokin78.is/elias-mar/>

⁴⁴ Elías sendi ljóðið aldrei frá sér sjálfur en það birtist árið 2011 í safnríti hans sem Þorsteinn Antonsson tók saman, *Elíasarbók*, bls. 156. Áður hafði Þorsteinn minnst á ljóðið og birt hluta þess: Þorsteinn Antonsson, „Sú leynda ást“, bls. 24.

⁴⁵ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. CC. Gögn frá skólaárunum, askja 3. Sögudrögin hefjast á orðunum „I. kaffi. Hár maður og grannur“ en titillinn „Einn“ er þar hvergi sjáanlegur. Á handritinu og hinni prentuðu útgáfu Þorsteins er munur, sem felst helst í innslætti og greinarmerkjasetningu, en hann er óverulegur og því er vísað til bókarinnar hér: Elías Mar, *Elíasarmál*, bls. 75–83.

spennusaga en augnaráð ókunnuga mannsins minnir sögumanninn á Peter Lorre,⁴⁶ einn vinsælasta spennu- og rökkurmyndaleikara Hollywood á þeim tíma og uppáhaldsleikara Elíasar eins og áður segir en í bréfi til Guðmundar segir hann að Lorre hafi „sérkennilegustu augu, sem eg hefi séð“.⁴⁷

Það sem gerir þetta sögubrot fyrst og fremst áhugavert er einmitt elt-
ingaleikurinn og augnaráðin sem fara á milli mannanna tveggja og eru hlað-
in erótík og spennu. Vísunin í Lorre hefur hinsegin skírskotanir en eins og
Richard Dyer hefur bent á lék hann ítrekað hinsegin glæpona og illmenni
í rökkurmyndum. Sumarið 1943 var *Möltufálkinn* sýnd í bíóhúsum Reykja-
víkur en þar er frægt atriði þar sem Lorre fitlar við staf – hómóerótískt atriði
sem var þó nógu órætt til að sleppa undan hinni ströngu ritskoðun sem þá
var við lýði í Hollywood.⁴⁸ Síðast en ekki síst lýsir sögumaðurinn í sögu-
drögum Elíasar sjálfum sér sem einrænum og fátækum manni sem forðist
annað fólk – og að ástæða þess sé „meðfædd mystisk tilhneiging og vottur
af kynvillu“.⁴⁹ Athygli vekur að þetta er líklega í fyrsta skipti sem Elías notar
orðið „kynvilla“ í skrifum sínum en einnig að orðið „mystiskur“ birtist líka í
fyrirnefndu bréfi hans til Guðmundar vinar síns; þar segist hann vera „fjarska
mystiskur þessa dagana“.⁵⁰ Líkindin með höfundinum og sögumanni hans
eru því nokkur⁵¹ og enn fremur er ekki fráleitt að sjá svip með Elíasi og

⁴⁶ Elías Mar, *Elíasarmál*, bls. 82.

⁴⁷ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. BA. Íslenskir bréfritarar. Elías til Guðmundar Pálssonar, 4. september 1943.

⁴⁸ Richard Dyer, *The Culture of Queers*, London og New York: Routledge, 2002, bls. 90–115, einkum bls. 96. Dyer segir að persóna Lorre í *Möltufálkanum*, Joel Cairo, sé gott dæmi um hinn steriótýpíska hinsegin karlmann sem oft birtist í rökkurmyndum; listunnandi matgæðingur, klæddur íburðarmiklum og skrautlegum fötum með vel snyrtar neglur og hár. Atriðið sem hér er minnst á er tekið fyrir í heimildarmyndinni *The Celluloid Closet* (Rob Epstein og Jeffrey Friedman, 1995) sem byggð er á samnefndri bók eftir Vito Russo og fjallar um hinsegin birtingarmyndir í Hollywood-myndum. Elías var, eins og áður segir, ekki í Reykjavík sumarið 1943 og skrifar hvergi hjá sér að hann hafi séð *Möltufálkann* en það þarf þó ekki að útiloka neitt. Hann var augljóslega undir miklum áhrifum rökkurmynda, ekki síst þegar hann skrifaði *Vöggvísu* eins og bent hefur verið á: Anna Lea Friðriksdóttir, Sigrún Margrét Guðmundsdóttir, Svavar Steinarr Guðmundsson, Þorsteinn Surmeli og Þórunn Kristjánsdóttir, „Svingþjattar og vampírfés. Um *Vöggvísu* eftir Elías Mar“, eftirmáli útgefenda að Elías Mar *Vöggvísu*, 3. útgáfa, Reykjavík: Lesstofan, 2012, bls. 127–143, hér bls. 137–143.

⁴⁹ Elías Mar, *Elíasarmál*, bls. 75.

⁵⁰ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. BA. Íslenskir bréfritarar. Elías til Guðmundar Pálssonar, 4. september 1943.

⁵¹ Jón Karl Helgason hefur einnig bent á þessi líkindi. Sjá Jón Karl Helgason, „Praulreyndur nýgræðingur“, bls. 100–101.

dularfulla manningum sem sögumaðurinn eltir – við lesturinn vakna með öðrum orðum ýmis hugrenningatengsl.

Við nánari athugun kemur í ljós að ákveðnir þræðir úr þessu sögubroti birtast í eldri textum Elíasar, ekki síst eltingaleikur og erótísk augnaráð.⁵² Í sögunni „Eftirför“ frá desember 1941 fylgist sögumaðurinn einnig með öðrum manni, eltir hann eftir götum borgarinnar og lýsir útliti hans og látbragði. Maðurinn heillar sögumanninn því hann er óvenjulegur, sérstaklega augnaráð hans, en þegar sá síðarnefndi snýr sér allt í einu við og lítur í augu sögumanns er honum brugðið: „Eg fann til vanmetakenndar. Hann horfði á mig. Alveg ábyggilegt. Eg var orðinn að augabragði annars manns. – Ef til vill var þetta skáld og mannþekkjari, sem gat margt sett út á mig og samið um mig sögu. Hræðilegt!“⁵³ Þetta atriði á skýra samsvörun í ótta Halldórs í *Man eg þig löngum* við að Ómar muni skrifa um hann sögu. Í þessum verkum Elíasar má þannig sjá ákveðin líkindi milli þess að horfa og þess að skrifa; hvoru tveggja fylgir vald til að öðlast viðkvæma vitneskju um viðfangið, til dæmis um kynferðislegar langanir þess, og um leið vald yfir því. Karlpersónur Elíasar frá þessum árum eru öruggar meðan þeir stýra augnaráðinu og pennanum sjálfir en um leið og leikurinn snýst við og athyglin beinist að þeim vaknar hjá þeim öryggisleysi og ótti – en það er líka stutt í ánægju og erótík.⁵⁴ Allt bendir þetta til þess, líkt og „Sálrænt kvæði“, að í Elíasi hafi verið farnar að krauma hugsanir og vangaveltur um samkynja langanir sem ekki var einfalt að vinna úr.

⁵² Til gamans má geta þess að í Skáldu segir Elías gjarnan frá því er hann fylgist með Halldóri Laxness. 20. febrúar 1945 skrifar hann um það þegar hann og vinur hans, Ásgeir Magnússon, tóku upp á því að elta Halldór um götur miðbæjarins. Áhugi Elíasar á Halldóri sem birtist í þessum skrifum jaðrar við að vera erótískur en um það verða þó ekki höfð fleiri orð hér – í öllu falli dáði Elías Halldór mjög og bar ómælda virðingu fyrir honum.

⁵³ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AA. Heildarritsafn XIX. Eftirför.

⁵⁴ Í frægri grein um sjónræna nautn í heimi kvikmyndanna færir Laura Mulvey rök fyrir því að meginstraumskvikmyndir endurspegli formgerðir feðraveldisins þar sem hið karlmannlega augnaráð er ríkjandi; myndavélinni og klippingunni er beitt á þann hátt að karlmenn samsami sig hinu virka hlutverki áhorfandans en konur eru fyrst og fremst viðföng þessa augnaráðs. Karlmenn þola illa að vera sjónrænt viðfang eða samsama sig þeirri stöðu, segir Mulvey, og þess vegna leitast meginstraumsmýndir við að viðhalda skýrum línun í þessum efnun. Laura Mulvey, *Visual and Other Pleasures*, Hampshire og New York: Palgrave, 1989, bls. 14–27. Aðrir fræðimenn hafa bent á að kenningarammi Mulvey sé of gagnkynhneigðarmiðaður; aldrei sé hægt að koma í veg fyrir eða útiloka annars konar samsömun og erótískar upplifanir – eins og sést í sögum Elíasar. Sjá til dæmis D. A. Miller, „Visual Pleasure in 1959“, *Out Takes. Essays on Queer Theory and Film*, ritstjóri Ellis Hanson, Durham og London: Duke University Press, 1999, bls. 97–126, hér bls. 109.

Vitjunartími

Í viðtölum greindi Elías frá því að persóna mannsins sem reynir við Halldór í lok *Man eg þig löngum* væri byggð á Þórði Sigtryggssyni, sem hefði „leitað á“ hann einu sinni þegar hann var 17 ára með þeim afleiðingum að Elíasi „brá dálítið við“.⁵⁵ Þórður var fjölskylduvinur sem hafði kennt Elíasi á orgel frá átta ára aldri. Samkynhneigð hans virðist ekki hafa haft þau áhrif á ömmu Elíasar að hún teldi vafasamt að leyfa drengnum að umgangast hann, enda var Þórður vel metinn meðal margra, sjálfmenntaður á ýmsum sviðum og ekki síst í klassískri tónlist.⁵⁶ Á sjötta áratugnum þróaðist náíð og átakasamt samband milli Þórðar og Elíasar en engar vísbendingar eru um að nokkuð kynferðislegt hafi gerst þeirra á milli fyrr en þetta tiltekna skipti þegar Elías var 17 ára.⁵⁷ Þórður hefði þó líklega viljað að hlutirnir æludust öðruvísi en í bréfi til Elíasar 3. desember 1950 segir hann: „Jeg hefi alt[af] harmað að ekki skuli hafa tekist betri vinátta með okkur. En það er þín sök, en ekki mín. Þú þekktir ekki þinn vitjunartíma.“⁵⁸

Á árunum 1942–1943 var Elías ekki enn tilbúinn að horfast í augu við langanir sínar í garð karla. Vitjunartími hans var ekki kominn – það var hvorki kominn tími til athafna né mikilvægra heimsókna – en þó var ekki langt í hann.⁵⁹ Auðveldlega má sjá fyrir sér að viðbrögð hans við áleitni

⁵⁵ Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 58; Pétur Blöndal, „Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, bls. 275–276.

⁵⁶ Sjá meðal annars Elías Mar, „Aldarafmæli Þórðar“, *Nýtt belgarblað*, 24. ágúst 1990, bls. 24. Um Þórð hefur margt verið rætt og ritað. Hann var ein af fyrirmyndum organistans í *Atómstöðinni* (1948) eftir Halldór Laxness og alræmd smásaga Elíasar, *Saman lagt spott og speki* (1960), var samin honum til heiðurs. Í þeirri síðarnefndu ræða tveir menn, sem augljóslega eru byggðir á Elíasi og Þórði, opinskátt um hómósexúalisma og ýmislegt fleira. Elías kom enn fremur að ritun endurminninga Þórðar á sjöunda áratugnum, *Mennt er máttur. Tilraunir með dramb og broka*, sem komu þó ekki út fyrr en árið 2011. Sjá einnig Svavar Steinarr Guðmundsson, „Enginn maður hér á landi, annar en ég, hefur rétt til að lesa Der Tod in Venedig“. Þórður Sigtryggsson, *Mennt er máttur og íslensk menning á tuttugustu öld*, óútgefin meistararitgerð í íslenskum bókmenntum, Reykjavík: Hugvísindasvið Háskóla Íslands, 2012, sótt 10. nóvember 2020 af <http://hdl.handle.net/1946/11401>.

⁵⁷ Þorsteinn Antonsson hefur fjallað um stormasamt samband Elíasar og Þórðar, sjá Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 121 og áfram. Sjá einnig Árni Bergmann, „Hinsegin bækur og menn“, *Tímarit Máls og menningar* 73: 1/2012, bls. 117–132.

⁵⁸ *Lbs.* 952 NF. Þórður Sigtryggsson. Bréf. Askja 1. Þórður til Elíasar Marar, 3. desember 1950.

⁵⁹ Samkvæmt *Íslenskri orðabók* merkir *vitjunartími* „sá tími þegar e-r er heimsóttur í mikilvægum erindagjörðum“ en *að þekkja ekki sinn vitjunartíma* er að „vita ekki hvenær tími er kominn til athafna“. *Íslensk orðabók*, 4. útgáfa, ritstjóri Mördur Árnason, Reykjavík: Forlagið, 2007, sótt 10. nóvember 2020 af <https://snara.is/>.

Þórðar hafi verið svipuð og Halldórs Óskars Magnússonar. Lýsingin á þversagnakenndum tilfinningum aðalpersónu *Man eg þig löngum* er í því samhengi vitnisburður um hinsegin upplifun sem er bæði tímalaus og bundin sínum samtíma:

Í vitund hans brýzt fram óljós skilningur á því sem er að gerast. Hann sér í augu trúboðans. Allur ljómi er farinn úr þeim. Í þeim er eitthvað sem stingur. Þau eru ekki með öllu laus við ótta. Pilturinn skynjar þetta augnablik sem undarlegt sambland af vöku og martroð, skopleik og harmleik, vonbrigðum mitt í því sem hann hélt fyrst vera nýstárlegt ævintýri. (M 281)

Óttinn við hið forboðna og samfélagslega jaðarsetningu blandast hér saman við áður óþekkta sælutilfinningu og þá óvæntu uppgötun að lífið geti verið betra en það er. Hinn stingandi ótti sem pilturinn sér í augum eldri mannsins, sem þó tekur frumkvæðið, er enn fremur afurð samfélags þar sem sambönd fólks af sama kyni eru bundin við myrkur og leynd, háaloft, kjallara og skúmasket. Þetta eru stef sem hinsegin fólk fyrr og nú þekkir vel. Í þessu ástandi er flókið að taka ákvörðun en sá kostur sem margir kjósa, líkt og Halldór, er þögn og afneitun:

Það sem gerðist í kvöld kemur upp í huga hans öðru hverju. Hann er ekki alveg viss um það hvað trúboðinn ætlaði sér. Hvernig hefði verið að bíða unz hann hefði fengið vissu um það? Nei. Hann hefði aldrei staðist það. – Hann grunar hvað það muni hafa verið. Hann forðast að hugsa um það, og þó leitar það stöðugt á hann. (M 282–283)

Elías kaus líklega einnig þessa leið – fyrst um sinn. Þótt ýmislegt megi lesa úr skáldtextum hans eru fyrstu skrifin í minnisbókunum, sem benda til þess að Elías sé farinn að hugsa um samkynja langanir og samkynhneigð, frá árinu 1944; nokkrum mánuðum eftir að hann byrjar á *Man eg þig löngum* í endanlegri mynd og um sama leyti og hann fer að skrifa í Skáldu. 14. og 15. september segist hann til dæmis „tala mikið“ við ýmsa vini „um persónuleika og kynferðismál“ og þetta ár les hann ýmis rit á því sviði, til dæmis *Frjálsar ástir* (1931) eftir Katrínu Thoroddsen, rit Vilmundar Jónssonar landlæknis, *Afkyrjanir og vananir* (1937), *Heilsufræði hjóna* eftir Kristiane Skjerve (íslensk þýðing 1927) og *Heilbrigði og högun kynferðislífsins* eftir Karl Evang sem kom út í íslenskrí þýðingu árið 1934. Ekkert þessara verka fjallar um samkynhneigð svo heitið geti en þau síðarnefndu leggja ríka áherslu á hefðbundið gagnkynhneigt kynlíf innan hjónabands.

Sumarið 1944 (5. júlí – 5. september) les Elías líka *Úraníu* eftir Camille Flammarion, bókina sem er lykill að hinsegin lestri á *Man eg þig löngum*. Vel má velta fyrir sér hvort það hafi haft sambærileg áhrif á hann og Bóas; kannski sá hann fyrir sér veröld þar sem kynferðislegar langanir eru ekki bundnar við gagnstætt kyn. Í það minnsta skrifar hann í minnisbók sína 5. ágúst, í miðjum lestri, að hann hafi sofð heima hjá karlmanni og dvalið „með honum einum í samt. 36 klst. samfleytt“. 2. nóvember segir hann loks frá því í Skáldu að hann hafi verið á Landsbókasafni að lesa *Heilsufræði hjóna* og á meðan því stóð hafi hann tekið eftir manni horfa á sig: „Hann starir alltaf á mig, hvar sem hann sér mig og virðist stundum vera nokkuð nervös. Ég hugsa að hann viti, hver ég er.“ Í þessum orðum felst ekki ótti um að verða viðfang augnaráðs annars manns, líkt og birtist í sögum Elíasar frá árunum þar á undan. Fremur má greina í þeim ánægju yfir athyglinni, sem hann upplifir augljóslega erótíska, samanber bókina sem hann heldur á í höndunum. Vitjunartíminn nálgast óðum.

Umbreyting

Í safni Elíasar er að finna handrit frá árinu 1945 sem kallast „Þrjú sendibréf“.⁶⁰ Fyrsta bréfið er frá karlmanni að nafni Mar sem skrifar til stúlkuunnar Randí og skipar henni að halda sig frá öðrum mönnum: „Ég vil að þú sért með mér þegar ég vil, – annars máttu bara eiga þig, því þú ert nú einu sinni ekki nema kvenmaður, sem eingöngu er [...] brúkleg í viðlögum, þegar maður hefur ekki annað til að hafa.“ Bréfinu lýkur á loforði bréfitara um að hann skuli sýna Randí alvöru böll næst þegar þau hittist. Næsta bréf er dagsett þúsund árum síðar, árið 2945. Þar skrifar karlmaður, titlaður X, til stúlku að nafni Hanna og biður hana að fá lánaða flugvél og fallhlíf og heimsækja hann í skýjakljúfnum þar sem hann býr; hann er að hlusta á tónlist eftir Mar og segist skulu skrifa bók um kynfæri Hönnu ef hún vilji. Þriðja og síðasta bréfið er svo ástarbréf frá Elíasi Mar til X árið 3945: „Eg veit ekki, hvort þú trúir mér, en í alla nótt hefi ég ekkert getað sofð, vegna þess að ég hefi stöðugt verið að hugsa um þig. Ég get tæplega fyrirgefið sjálfum mér, hversu gagntekinn ég er af fegurð þinni, er svo mjög hefur hrifið mig, að ég hugsa ekki um annað.“

Í þessari undarlegu textasamsuðu birtast ástar- og kynlífsfantasíur af ýmsu tagi sem tengjast aðilum af báðum kynjum en vitundarmiðjan er í öllum tilfellum karlmaður. Varasamt er að lesa textann ævisögulega þótt öll

⁶⁰ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AA. Heildarritsafn XXII. Þrjú sendibréf.

nöfnin vísi til raunverulegra einstaklinga – Elíasar sjálfs og tveggja kvenna sem hann var hrifinn af á þessum árum – en áhugavert er að skoða muninn á því þegar konur og karlar eru ávörpuð. Bréfin til kvennanna snúast um kynlíf, ýmist ofbeldi eða léttu leiki, en bréfið til X fjallar um fegurð og upphafna ást. Tímalínan veur einnig athygli; kvenfyrirlitningin og ofbeldið tilheyrir samtímanum en eftir því sem lengra er ferðast inn í framtíðina tekur við frjálsara líf og innilegri samskipti, sem minnir nokkuð á þá heima sem birtast í vísindaskáldsögunni *Úraníu*. Sendibréfin þrjú eru líklega elstu textarnir í safni Elíasar sem fjalla opinskátt um kynlíf og kynlífsfantasíur annars vegar og ást til karla hins vegar og sem slíkt er handritið allrar athygli vert. Það ber vitni um ákveðna gerjun í hugarheimi Elíasar og bendir til þess að þegar þarna var komið sögu hafi hann verið farinn að horfast í augu við að kenndir hans beindust í átt til beggja kynja; kannski ekki óhræddur en allavega ákveðnar en áður.

Meðal bókanna sem Elías las árið 1945 var *The Technique of Sex* eftir Anthony Havel, líklega á ensku en íslenska þýðingin, *Raunbæft ástalíf*, kom þó út sama ár. Þar fjallar Havel meðal annars um kenningu Sigmunds Freud um tvíkynhneigð, það er að allt fólk laðist í frumbersku að báðum kynjum en læri síðar að bæla eða göfga samkynja langanir sínar, og umfjöllunin um samkynhneigð er almennt fremur sympatísk þótt vissulega sé mest áhersla lögð á hið gagnkynhneigða norm.⁶¹ Slíkur lestur, þar sem samkynja langanir eru ekki afgreiddar með þögn eða skilyrðislausri fordæmingu, hlýtur að hafa verið mikilvægur fyrir Elías og margt bendir til þess að hann hafi verið áhugasamur um kenningar Freuds og kynnt sér þær vel. Hann skrifar til dæmis oft hjá sér að hann hafi rætt við hina og þessa um persónuleika og geðraskanir og ljóst er að honum var slíkt efni hugleikið.

Nafn Freuds er ekki að finna í minnisbókum Elíasar en þegar rýnt er í *Eftir órstuttan leik*, sem varð til á síðustu mánuðum ársins 1945, dylst engum sem til þekkir að þar liggja, meðal annarra, kenningar sálgreinisins að baki. Dagný Kristjánsdóttir hefur eins og áður segir rakið nokkra freudíska þræði í bókinni og áfram má halda með slíka greiningu. Á þeim nótum má rekja flest ef ekki öll vandamál Bubba til móðurmissisins í bernsku sem hefur valdið ýmiss konar röskunum í mótun sjálfsveru hans. Hann getur ekki myndað

⁶¹ Anthony Havel, *Raunbæft ástalíf. Handbók með 11 litprentuðum myndum*, þýðandi Ásbjörn Stefánsson, Reykjavík: Fræðsluhringurinn, 1945, bls. 27. Helsta rit Freuds um þetta viðfangsefni er ritgerðirnar þrjár um kynverund: Sigmund Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality*, þýðandi James Strachey, New York: Basic Books, 2000. Sjá einnig Guðrún Elsa Bragadóttir, „Af usla og árekstrum. Sálgreining í ljósi hinsegin fræða“, *Ritið* 17: 2/2017, bls. 13–37.

heilbrigð tengsl við konur heldur lítur á þær ýmist sem upphafnar madonnur eða siðlausar hórur; því síður getur hann tengst föður sínum og af þeim sökum getur hann ekki orðið fullmótaður karlmaður í skilningi freudískrar sálgreiningar.⁶²

Síðast en ekki síst passa kenningar Freuds um narsisma og göfgun vel við *Eftir örstuttan leik*. Þótt Bubbi hafi ógeð á sjálfum sér snýst sú tilfinning aðallega um kynferðislega fortíð hans; að öðru leyti er hann yfirgengilega sjálfhverfur og flestar hans gerðir eru miðaðar við þarfir og langanir hans sjálfs og einskis annars. Hann er því gott dæmi um narsista sem, eins og Dagný bendir á, getur „í raun ekkert elskað, allra síst sjálfan sig og þar af leiðandi ekki aðra“ þrátt fyrir sjálfhverfuna.⁶³ Samkvæmt Freud er síðbúinn narsismi ástand þar sem einstaklingur hefur ekki náð að vinna úr þeim frumlæga narsisma eða sjálfsást sem einkennir alla einstaklinga í frumbersku heldur beinist líbíðoið enn fyrst og fremst að einstaklingnum sjálfum – og hans eigin kyni.⁶⁴ Samkynhneigð er þannig síðbúinn narsismi, röskun á heilbrigðum þroska sjálfsverunnar, og sjálfhverfa Bubba rennir stoðum undir þá greiningu að einmitt þetta sé að hrjá hann. Þá ákvörðun Bubba að skrifa bók má einnig skilja í ljósi þess sem Freud segir um göfgun (e. *sublimation*) óæskilegra hvata en hugtakið á við það þegar slíkum hvötum er fundinn farvegur sem samfélagið samþykkir.⁶⁵ Í stað þess að leita til karlmanna eftir kynferðislegri útrás skrifar Bubbi sína eigin sögu, sem þrátt fyrir að vera nokkuð narsískt verkefni er engu að síður spor í átt til umbreytingar.

Sjá má ákveðin líkindi milli Bubba og Elíasar, til dæmis spjátrungsháttinn sem einkennir Bubba og greina má á myndum af Elíasi frá þessum árum og í lýsingum samtímamanna hans, auk þess sem hann birtist skýrt í Skáldu.⁶⁶ Elías sveiflast, eins og fyrr var nefnt, milli vanmáttarkenndar og sjálfbirgingsháttar og það sama gerir Bubbi; báðir eru þeir blanda af mönnum tveimur sem Elías lýsti í „Dægurhugleiðingum“ árið 1943. Báðir misstu móður sína

⁶² Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið“, einkum bls. 116–117. Sjá einnig Ásta Kristín Benediksdóttir, *Facing the Heartbeat of the World*, bls. 167–173.

⁶³ Dagný Kristjánsdóttir, „Sýnt en ekki gefið“, bls. 121.

⁶⁴ Sigmund Freud, „Um Narsisma. Inngangur“, *Ritgerðir*, þýðandi Sigurjón Björnsson, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2002, bls. 23–55.

⁶⁵ Um þetta má til dæmis lesa í ritgerð Freuds um Leonardo da Vinci en hann taldi listsköpun da Vinci meðal annars gott dæmi um göfgun samkynhneigðra hvata: Sigmund Freud, *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*, þýðandi Alan Tyson, Harmondsworth: Penguin Books, 1963.

⁶⁶ Þorsteinn Antonsson hefur til dæmis bent á ýmis líkindi Bubba og Elíasar: Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 66–67.

ungir og velta má vöngum yfir því hvort freudísk persónueinkenni Bubba hafi verið tilraun Elíasar til að sálgreina sjálfan sig. Síðast en ekki síst eru þeir báðir rithöfundar sem eiga tilkall til þess að vera höfundar *Eftir örstuttan leik*, auk þess sem þeir sitja á sama tíma við skriftir: Bubbi byrjar að skrifa í byrjun desember 1945 og lýkur sögunni í janúar en á sama tíma klárar Elías sitt handrit, þótt hann hafi raunar byrjað í október. Bubbi byrjar að skrifa undir áhrifum tiltekins tónverks, forleiksins að óperunni *Tannhäuser* eftir Richard Wagner, og í minnisbókum Elíasar má sjá að hann hlustar oft á þennan sama forleik, bæði á ritunartímabilinu og áður.⁶⁷ Því má ljóst vera að margt af því sem hér hefur verið sagt um Bubba má máta við Elías sjálfan: hann var líka í tilvistarkreppu sem fól í sér flóknar tilfinningar og kenndir og eitt af því sem hann taldi geta hjálpað sér var að skrifa og gefa út bók.

Tímamót

Þegar Elías lauk við *Eftir örstuttan leik* urðu kaflaskipti í lífi hans. Fyrsta útgefna bók höfundar markar ávallt tímamót en í þessu tilfelli lá margt undir. Elías notaði höfundarlaunin til að kaupa farmiða til Kaupmannahafnar í júní 1946, dvaldi þar og ferðaðist um Norðurlöndin og kom ekki heim aftur fyrr en í október 1947. Þá var staða hans breytt; hann var orðinn þekktur rithöfundur og þurfti ekki lengur að velkjast í vafa um hvort Halldór Laxness vissi hver hann væri. Elías hafði skrifað nokkur „Kaupmannahafnarbréf“ sem birtust í *Þjóðviljanum*, skáldsagan hafði verið auglýst grimmt sem hluti af ritröðinni Nýir pennar og sögð „ef til vill glæsilegasta frumsmíð, sem komið hefur út í tugi ára.“⁶⁸ Gagnrýnendur voru nokkuð jákvæðir, þótt sumum þætti bókinn ungæðingsleg, og almennt sammála um að það yrði spennandi að sjá hvað kæmi frá þessum unga rithöfundi í framtíðinni.⁶⁹

Ef marka má orð Elíasar síðar á ævinni urðu önnur og alls ekki ómerkari tímamót í lífi hans á meðan á Kaupmannahafnardvölinni stóð þegar hann var með karlmanni, mögulega í fyrsta skipti; ungum manni sem hann kynntist í

⁶⁷ Sjá 1. apríl og 7. júlí 1945 og 1. janúar, 17. janúar, 20. febrúar og 27.–28. mars 1946. Elías talaði síðar um forleik Wagners og tengsl hans við *Eftir örstuttan leik* í viðtölum, sjá til dæmis Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 49–50; Pétur Blöndal, „Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, bls. 250. Ýmislegt má ræða í tengslum við Wagner og Elías, svo sem karlmennskuhugmyndir og hinseginleika, en ekki gefst rými til þess hér. Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Facing the Heartbeat of the World“, bls. 180–183.

⁶⁸ Sjá til dæmis *Morgunblaðið*, 27. febrúar 1947, bls. 4.

⁶⁹ Guðmundur Danielsson, „Reykjavíkúræskan hefir orðið“, *Vísir*, 6. ágúst 1947, bls. 3 og 6; Guðmundur G. Hagalín, „Bókaflokkur“, *Jörð* 8: 1–2/1947, bls. 103–107.

mötuneyti þar sem hann borðaði daglega.⁷⁰ Um þá reynslu skrifar hann ekki í minnisbækur sínar en hins vegar minnst hann þar æ oftast á konur og af bókunum að dæma átti hann að minnsta kosti í tveimur gagnkynja ástarsamböndum í Kaupmannahöfn. Veturinn eftir að hann kemur heim skrifar hann í fyrsta skipti um samkynhneigð í minnisbækurnar, þó ekki eigin reynslu á því sviði heldur samtöl við félagana sína. 29. mars 1948 talar hann „lengi við Stein Steinarr um hómósexúalitét Þórðar Sigtryggssonar“ og daginn eftir byrjar hann að lesa hið mikla kynfræðirit *Psychopathia Sexualis* eftir Richard Krafft-Ebing. 26. júní gefur Þórður, „sá undarlegi maður“, Elíasi „súperkle-rádiens um sitt eigið og annarra manna hómósexúalitét“ og 3. september segist Elías hafa farið í heimsókn til Þórðar sem sýnir honum „rit um hómó-sexúalitét; það var honum líkt!“

Árið 1948 tókst Elíasi loksins að fá Ragnar í Smára til að gefa *Man eg þig löngum* út og í lok mars 1949 var hún komin í bókabúðir. Í minnisbókunum sést að aftur byrjar Elías að undirbúa utanlandsferð um leið og skáldsaga er tilbúin til prentunar; hann fær styrk frá Menntamálaráði til bókmenntanáms erlendis og ókeypis skipfar og sækir um nám í University College í London. Á meðan hann bíður eftir svári tekur hann bankalán, flýgur til Danmerkur og ferðast á ný um Norðurlöndin sumarið 1949. Í Finnlandi skrifar hann handritið að *Vögguvísu* og fer að undirbúa útgáfu smásagnasafns en fjöl-margar sögur eftir hann höfðu þá birst í tímaritum. Í nóvember fer hann loks til London og hyggst innritast í nám en ekkert varð úr því þar sem hann átti ekki fyrir skólagjöldunum.⁷¹ Þetta voru erfið ár fjárhagslega fyrir Elías og það var hægara sagt en gert að sjá fyrir sér með ritstörfum, ekki síst þegar löngunin til að ferðast var sterk og baklandið lítið sem ekkert.

Blendnar viðtökur *Man eg þig löngum* og barátta Elíasar árin 1949 og 1950 við útgefandann Ragnar, meðal annars við að sannfæra hann um að gefa út *Vögguvísu* og borga höfundarlaun – sem hefðu getað greitt skóla-gjöldin í London – er viðfangsefni sem fellur utan ramma þessarar greinar

⁷⁰ Ásgeir Þ. Ingvarsson, „Elías Mar! Hvað erum við að gera?“; Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 48–49. Í viðtali við Pétur Blöndal („Elías Mar. Var þetta ekki bomba?“, bls. 276) sagðist Elías reyndar hafa „aðeins einu sinni“ sofið hjá strák áður en hann fór til Kaupmannahafnar, svo líklega var hann farinn að þreifa aðeins fyrir sér á þessu sviði áður en hann steig á skipsfjól. Það breytir því ekki að utanlandsferðin markaði greinileg tímamót í lífi hans.

⁷¹ Um basl Elíasar í tengslum við dvölina í London má meðal annars lesa í bréfum til hans frá Vilhjálmi S. Vilhjálmsyni sem var eins konar milliliður milli Elíasar og Ragnars og sá um fjármál Elíasar í fjarveru hans: *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. BA. Innlendir bréfritarar. Vilhjálmur S. Vilhjálmsson til Elíasar, 30. mars, 22. apríl, 28. maí og 12. júní 1950.

en um það hafa Þorsteinn Antonsson og Jón Karl Helgason meðal annars fjallað.⁷² Hið mikilvæga í þessu samhengi er að Lundúnadvölin markaði einnig tímamót í lífi Elíasar því þar kynntist hann hinsegin menningu og samfélagi alvöru stórborgar. Kaupmannahöfn og hinar borgirnar á Norðurlöndum höfðu án efa kennt honum margt en í skrifum hans frá mánuðunum í London sést að nýjar víddir höfðu opnast.

Í júní 1950 skrifar Elías í fyrsta skipti opinskátt um sambönd sín við karlmenn í minnisbókina. Áður hafði hann oft skrifað um nafngreindar konur, hversu miklum tíma þau eyddu saman, „skemmtilegar“ kvöldstundir og „yndisleg“ bréf og samtöl, en slíkt segir hann aldrei um karlmann fyrr en 10. júní 1950. Þá segist hann hafa kynnst ungum manni að nafni Withery Wright og gengið með honum um borgina; þremur dögum síðar borðar hann hádegisverð með Withery, „þeim yndislega dreng“. Frá sömu dögum er til handrit, eins konar dagbókarfærsla sem að mestu er merkt 8. júní og ber fyrrsögnina „From The Underworld“.⁷³ Þar ræðir Elías kynni sín af undirheimum Lundúnaborgar en þeim tilheyra að hans sögn „skækjur, svartamarkaðsbraskarar, kynvillingar, eiturlyfjaneytendur, fjárhættuspilamenn, alfonsar o.s.frv.“;⁷⁴ fólk sem birtist eftir sólsetur og breytir ásýnd borgarinnar. Elías segir aðallega frá kynnum sínum af tveimur mönnum; annan hefur hann lengi haft „grunaðan um að vera alfons eða homosexual“ og lýsir útliti hans og atgervi, svo sem stórri bungu á buxunum og að hann gefi sig oft að þeim mönnum sem Elías er „viss um, að eru invert.“⁷⁵ Hinn maðurinn lætur Elías hafa heimilisfang sitt, býðst til að taka hann með í klúbb og þeir mæla sér mót nokkrum dögum síðar. Elías er hissa og spenntur „að vita, til hvers þetta leiðir“ en segist ætla að skrifa meira síðar.⁷⁶ Handritinu lýkur á snubbótttri færslu sem skrifuð er sex dögum síðar, 16. júní: „Það hefur dregist, að [ég] skrifaði meira í þennan dagbókarþátt. Þegar ég hugsa mig um finn ég, að það er skylda mín að halda honum ekki áfram – að svo stöddu. Enda myndi hann taka of langan tíma frá öðrum störfum mínum, ef ég skrifaði hann svo nákvæmlega sem þyrfti.“⁷⁷ Þessi dularfullu sögulok skýrast þegar

⁷² Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 94–101; Jón Karl Helgason, *Mynd af Ragnari í Smára*, bls. 96–102. Um þessa togstreitu og samskipti Elíasar og Ragnars má líka lesa í fyrrnefndum bréfum Vilhjálms S. Vilhjálmssonar til Elíasar.

⁷³ *Lbs.* 13 NF. Elías Mar. AE. Ritgerðir, blaðagreinar, ritdómar og minningargreinar, 1943–1958. From The Underworld.

⁷⁴ Sama heimild, bls. 1.

⁷⁵ Sama heimild, bls. 2.

⁷⁶ Sama heimild, bls. 3.

⁷⁷ Sama heimild, bls. 3.

þau eru skoðuð í samhengi við orð Elíasar á fyrstu blaðsíðunni en þar segist hann hripa þessa dagbók niður „[s]ér (og lögreglunni?) til skemmtunar.“⁷⁸ Hann ætlaði sér sem sagt að skrifa niður sögur úr hommalífinu í London en er að sama skapi meðvitaður um að þar er slíkt líferni í trássi við lög – og það er hættulegt að skilja eftir sig bersöglar ritaðar heimildir.

Í London lærir Elías hommaslangur, *alfons* og *invert*, gengur um göt-urnar eftir myrkur, skoðar karlmenn og leyfir þeim að skoða sig og fer jafnvel á stefnumót um hábjartan dag. Hann stígur sífellt fleiri skref í átt að opinskáu hinsegin lífi en finnur um leið á eigin skinni hinar raunverulegu hættur sem því fylgja. Þegar hann kemur heim til Íslands sumarið 1950, þar sem lagaumhverfið er honum meira í hag en þó alls ekki algott, er hann því reynslunni ríkari. Af minnisbókum hans að dæma er ástálífið í blóma síðari hluta ársins; hann á í ástar- og kynlífssamböndum við bæði karla og konur í Reykjavík og stundum nokkra aðila á sama tíma. Fyrir jólin gerist síðan sá merki viðburður að tvær bækur koma út í hans nafni hjá forlagi Ragnars í Smára, skáldsagan *Vögguvísa* og smásagnasafnið *Gamalt fólk og nýtt*. Það er því hreykinn rithöfundur með nýmótaða tvíkynhneigða sjálfsm mynd sem gengur inn í nýjan áratug.⁷⁹

Þáttur úr Lundúnaveldi

Stuttu eftir að Elías kom heim frá London, í ágúst 1950, birtist í tímaritinu *Lif og list* grein eftir hann sem nefndist „Einn þáttur úr Lundúnaveldi“. Hún byggir greinilega á grunni „From The Underworld“ því þar segir heimsborgarinn Elías löndum sínum frá undirheimum Lundúna; þeim hliðum borgarinnar sem góðborgararnir vilja ekki vita af:

⁷⁸ Sama heimild, bls. 1.

⁷⁹ Velta má fyrir sér hvort hér sé verið að varpa nútímahugtaki – tvíkynhneigð – aftur í tímann á villandi hátt og hvort það eigi í raun og veru við um Elías og sjálfsm mynd hans um miðja 20. öld. Því er til að svara að í viðtölum á síðari hluta ævinnar talaði Elías ávallt um sig, bæði á unglings- og fullorðinsárum, sem tvíkynhneigðan eða bisexúal. Sjá til dæmis Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 52. Þótt ekki hafi enn fundist bein dæmi frá miðri öldinni um að Elías noti þau orð um sjálfan sig má í minnisbókum hans frá sjötta áratugnum, innan um skráningu hans á elskhugum af báðum kynjum, sjá að orðið bisexúal var honum tamt. Hann notar það til dæmis í umræðu um aðra karlmenn, sjá 1. og 4. maí 1952 og 15. janúar 1953. Því verður að teljast mjög líklegt að hann hafi strax þá verið farinn að skilgreina sjálfan sig sem bisexúal.

Og samt hefurðu ekki hina minnstu hugmynd um Lundúnaborg; vegna þess að þú hefur aldrei lagt það á þig að ganga úti að nóttu til, segja um stund skilið við betri fötin þín og tekið á þig mynd fátæklings; aldrei kynnt lífi þjófins, svartamarkaðsbraskarans, kynhverfingsins, eiturlyfjaneytandans, skækjunnar, fjárhættuspilarans eða betlarans. Heimsborgin er ekki glæsileg bygging, konungafólk eða trjágarður. Heimsborgin er hið gulbláa, tæra andlit naturinnar, andlitið sem aldrei lítur sólina, andlit þess sem byggir undirheima.⁸⁰

Í hinum hefðbundnu frásögnum af glæsileik Lundúna „er hvergi getið um ástina sem ekki þorir að nefna nafn sitt,“ segir Elías, eða „orsökina fyrir því að andlit naturinnar eru blá og gul [...]. Í skýrslum lögreglunnar er sumt af þessu geymt. En ekki allt.“ Broddurinn í greininni, það sem Elías vill fá lesendur til að meðtaka, er gildi mannvirðingar og samkenndar. Meðal íbúa undirheimanna, segir hann, er þögnin höfuðdyggð, auk skilnings og þekkingar á mannlegu eðli og það sem af því leiðir: „frjálslýndi og víðsýni þess sem **ekki dæmir**.“⁸¹

Ýmislegt er merkilegt við þessa grein. Í henni stígur fram ungur heimsmaður og segir íslenskum lesendum að sýna undirheimum stórborga athygli og fólkinu sem þeim tilheyrir virðingu. Á fyrstu áratugum 20. aldar var algengt að samkynhneigð væri tengd við útlönd og erlenda menningu í íslenski opinberri orðræðu, oftast undir neikvæðum formerkjum þar sem slík siðspillandi áhrif voru talin koma að utan en ekki tilheyra íslenski menningu og samfélagi.⁸² Elías tengir samkynhneigð líka við útlönd en niðurstaða hans er allt önnur: að sveitalegur smáborgaraháttur Íslendinga komi í veg fyrir að þeir sjái hinn raunverulega kjarna erlendra stórborga – og að þeir geti lært ýmislegt af jaðarhópum á borð við samkynhneigða. Hjálmar Sveinsson hefur réttilega haldið því fram að líta megi á Lundúnagreininna sem fagurfræðilegt rithöfundarmanifestó Elíasar, yfirlýsingu um að rithöfundar verði að sýna viðfangsefnum sínum og persónum virðingu og skilning og taka til umfjöllunar efni sem hið borgaralega samfélag ýtir jafnan út á jaðarinn, afneitar eða hjúpar þögn, en Elías skrifaði einmitt fyrst og fremst um jaðarsetta þjóðfélagshópa.⁸³

⁸⁰ Elías Mar, „Einn þáttur úr Lundúnaveldi“, bls. 21. Leturbreyting upprunaleg.

⁸¹ Sama heimild, bls. 22.

⁸² Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Sjoppa ein við Laugavegin“, einkum bls. 160–168.

⁸³ Hjálmar Sveinsson, *Nýr penni í nýju lýðveldi*, bls. 68–71.

Í sögulegu samhengi markar „Einn þáttur úr Lundúnaveldi“ enn fremur tímamót því þarna stígur líklega í fyrsta skipti á Íslandi fram hinsegin einstaklingur sem talar opinskátt á opinberum vettvangi um samkynhneigð á jákvæðum og uppbyggilegum forsendum. Halldór Laxness hafði verið helsti talsmaður hómósexúalismans áratugina á undan, ekki síst á þriðja áratugnum, en hans markmið var líklega ekki persónulegt heldur fyrst og fremst að knýja landa sína til að nútímavæðast í hugsun.⁸⁴ Elíasi var hins vegar hjartans alvara; málið snerist einnig um hann sjálfan og hans eigin framtíð.

Að lokum

Segja má að vitjunartími Elíasar hafi verið á árunum 1944 til 1950; þá var tími kominn til athafna og mikilvægra heimsókna. Sjálfsmýnd hans þróaðist smám saman í átt til þess að hann liti á sig sem mann sem elskaði bæði karla og konur, hann fór að tjá sig um eigin kynferðismál, fyrst um konur og síðar um karla, prófa sig áfram í ástamálum og óttinn við að leyndarmál hans kæmist upp dvínaði. Hin ótrúlega saga af því hvernig hann kom fram á sjónarsviðið sem rithöfundur, skrifaði fyrstu tvær skáldsögurnar og Skáldu og safnaði á sama tíma saman handritum og drögum fyrir síðari tíma bókmenntafólk, er samtvinnuð sögunni af því hvernig Elías fann sína tvíkynhneigðu sjálfsmýnd. Þær gerast á sama tíma, eru tvær hliðar á sama peningi og koma saman í Lundúnagreininni þar sem rithöfundurinn og tvíkynhneigði maðurinn Elías Mar koma fram í sameiningu og krefjast þess af umheiminum að hann sýni þeim virðingu. Seinna átti hann þó eftir að reka sig á ýmsa veggi og verða fyrir vonbrigðum sem höfðu áhrif á báðar þessar hliðar sjálfsmýndar hans.⁸⁵

Sögupersónurnar í *Eftir örstuttan leik* og *Man eg þig löngum* bera heilmikinn svip af höfundi sínum, þótt Elías hafi síðar þvertekið fyrir að nokkur bóka hans fjallaði um hann sjálfan. Á árunum þegar þær voru í vinnslu var Elías í krísu sem krafðist sjálfsskoðunar og líklega var ójákvæmilegt að hluti af því ferli rataði inn í skáldverkin. Önnur bókin var þó mun mikilvægari í augum Elíasar en hin og í hana lagði hann meira af sjálfum sér. Í fyrrnefndu bréfi til Ragnars í Smára árið 1950 greindi hann frá því að þegar hann lauk

⁸⁴ Sjá Ásta Kristín Benediktisdóttir, „Sódómískur skrautdans“, bls. 41–55.

⁸⁵ Sjötti áratugurinn var tímabil ýmiss konar átaka í einkalífi og rithöfundarlífi Elíasar sem ekki verða rakin hér. Um þau má meðal annars lesa í fyrrnefndum bókum Hjálmars Sveinssonar og Þorsteins Antonssonar. Sjá einnig: Þorsteinn Antonsson, „Sú leynda ást“; Árni Bergmann, „Hinsegin bækur og menn“.

við handritið að *Man eg þig löngum* hefði honum liðið eins og hann hefði skrifað:

Mér fannst ég geta lagzt rólega útaf, án þess að skrifa meir. Ekki vegna þess, að mér þætti sagan svona góð, heldur vegna hins, að ég fann, að ég hafði lagt að baki nauðsynlegan áfanga. Ég vissi, að ég myndi aldrei skrifa sögu framar, sem væri laus við allt samband við heildina, fólkið, tímann. Ég myndi aldrei framar eyða pappír í þankabrot um sjálfan mig, án sambands við fjöldann. Þar af leiðandi markaði sagan tímamót í þroska mínum, tímamót, sem „Eftir örstuttan leik“ hafði enga aðstöðu til að marka.⁸⁶

Af þessum orðum og því sem rakið hefur verið hér á undan má ráða að þótt *Man eg þig löngum* sé vissulega ekki sjálfsævisaga hafi hún verið nauðsynlegur áfangi á leið Elíasar í átt til kynferðislegs sjálfskilnings, eins og Þorsteinn Antonsson hefur einnig haldið fram.⁸⁷ Með henni gerði hann upp við spéhædda ræfilinn í „Dægurhugleiðingum“, drenginn passíva ljósvíkingslega og þunglynda og stefnulausa unglínginn sem óttaðist sjálfan sig. Síðast en ekki síst tók Elías skilgreiningarvaldið í sínar hendur með skrifunum; líkt og sögupersónan Bubbi segir hann sjálfur sína sögu á eigin forsendum, mótar þannig og styrkir eigin sjálfsmynd og eygir von um betra (hinsegin) líf.

Eftir örstuttan leik og *Man eg þig löngum* eru persónuleg verk, hvort á sinn hátt, en á sama tíma er bókmenntasögulegt gildi þeirra meira en flestir gerðu sér grein fyrir þar til nýlega. Í þessum fyrstu verkum sínum tók Elías alvarlega til skoðunar kynverundarkreppu og leit ungra hinsegin karlmannna að sjálfsmynd í gagnkynhneigðarmiðuðum heimi en það höfðu fáir íslenskir rithöfundar gert að nokkru marki. *Vefarinn mikli frá Kasmír* er mikilvæg undantekning. Það kemur því ekki á óvart að *Vefarinn* var ein af uppáhaldsbókum Elíasar; hann las hana reglulega á þeim árum sem hér hafa verið til umfjöllunar og gaf hana í tækifærisgjafir.⁸⁸ Fölskvalaus aðdáun hins unga Elíasar á Halldóri Laxness, sem kemur skýrt fram í Skáldu, var að sama skapi ekki endilega bara tengd rithöfundarframa Halldórs; einnig er líklegt að Elías hafi þótt mikið til þess koma hve óhræddur Halldór var að tjá sig um og tala fyrir samkynhneigð og öðrum jaðarsviðum samfélagsins. Í fyrstu

⁸⁶ *Lbs.* 9 NF. Elías Mar til Ragnars Jónssonar, 7. maí 1950. Sjá einnig Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 97–98.

⁸⁷ Þorsteinn Antonsson, *Þórðargleði*, bls. 70–73.

⁸⁸ Sjá til dæmis minnisbækur 5. júlí 1940, 19. apríl, 11. ágúst og 7. nóvember 1941, 6. nóvember 1942, 27. október 1943 og 24. desember 1948.

verkum sínum kafar Elías þó mun dýpra en Halldór í tilfinningalegan hinsegin veruleika, enda hafði hann áralanga reynslu af efninu til að byggja á. Í sögum hans birtast ólíkar persónur sem hver á sinn hátt fer á svig við borgaraleg gildi og samfélag og þannig sýnir hann að hinsegin kynverund og sjálfsmynd var ekki aðeins hluti af nútímanum sem Ísland var að ganga inn í um miðja 20. öld heldur einnig að á slíkum fyrirbærum eru margar hliðar, þversagnakenndar og flóknar.⁸⁹

ÚTDRÁTTUR

Að þekkja sinn vitjunartíma.

Elías Mar, tvíkynhneigðin og fyrstu skáldsögurnar

Handritasafn rithöfundarins Elíasar Mar (1924–2007) veitir einstaka innsýn í hugarheim ungs tvíkynhneigðs rithöfundar um miðja 20. öld. Þar er meðal annars að finna minnisbækur og handrit sem varpa ljósi á þróun sjálfsmyndar Elíasar og skáldverka hans fram undir þrítugt. Í þessari grein er byggt á skjölunum og fjallað um „vitjunartíma“ Elíasar á síðari hluta fimmta áratugarins, þegar hann horfist í augu við að kynferðislegar langanir hans beinast að báðum kynjum og vinnur um leið einbeittur að því að skapa sér feril sem rithöfundur. Markmiðið með greininni er að marka Elíasi og skrifum hans stað í íslenskri hinsegin sögu, ekki síður en bókmenntasögu, og sýna hvernig þessar tvær hliðar á sjálfsmynd Elíasar – rithöfundurinn og tvíkynhneigðin – mótast á sama tíma og hafa áhrif hvor á aðra. Fjallað er um fyrstu tvær skáldsögur Elíasar, *Eftir örstuttan leik* (1946) og *Man eg þig löngum* (1949), tilurð þeirra og hlutverk í því ferli sem hefst þegar hann er óþekktur höfundur í tilvistarkreppu en segja má að því ferli ljúki árið 1950 þegar hann hefur gefið út fjórar bækur og er í þann mund að verða hluti af þekktu samfélagi bóhema og kynvillinga á Laugavegi 11. Sama ár stígur hann enn fremur fram sem hinsegin rithöfundur þegar hann skrifar grein í íslenskt tímarit þar sem hann krefst þess af lesendum að þeir horfist í augu við „ástina sem ekki þorir að nefna nafn sitt“ og sýni fjölbreytileika mannlífsins virðingu.

Lykilorð: Elías Mar, hinsegin saga, bókmenntasaga, sjálfsmynd, skjalasafn

⁸⁹ Greinin er byggð á doktorsrannsókn minni sem styrkt var af Rannsóknarnámssjóði (nú Rannsóknasjóði, styrknúmer 110261-0061). Eg þakka leiðbeinendum mínum, doktorsnefnd og ritstjórum *Ritsins* kærlega fyrir stuðning og yfirlestur, sem og nafnlausum ritrýnum fyrir krefjandi spurningar og góðar ábendingar.

ABSTRACT

**Knowing Your Time Has Come.
Elías Mar's Bisexuality and His First Novels**

Elías Mar (1924–2007) left behind an archive that shows a unique insight into the life of a young bisexual writer in mid-twentieth century Iceland. It includes, among other things, notebooks and manuscripts that shed light on the development of Mar's identity and early writings. This article builds on these documents and discusses how Mar realises “his time has come” in the late 1940s; when he accepts his same-sex desire while working towards becoming an acknowledged writer. The goal is to place Elías Mar and his writings in the context of Icelandic queer history, as well as literary history, and show how these two aspects of his identity – the writer and the bisexual – are shaped simultaneously and how they influence each other. Mar's first two novels, *Eftir örstuttan leik* (1946) and *Man eg þig löngum* (1949), are under consideration, including their conception and role in the process that began when Mar was a young writer experiencing an existential crisis. This process came to an end, so to say, in 1950, when he had published four books and was about to become a part of the group of notorious bohemians and queers who gathered at Laugavegur 11 in Reykjavík. That same year he emerged as a queer writer when he wrote an article for an Icelandic magazine and urged his readers to face “the love that dare not speak its name” and respect human diversity.

Keywords: Elías Mar, queer history, literary history, identity, archive

ÁSTA KRISTÍN BENEDIKTSDÓTTIR

Nýdoktor í íslenskum bókmenntum við Bókmennta- og listfræðistofnun Háskóla Íslands og annar ritstjóra *Skírnis*, tímarits Hins íslenska bókmenntafélags.

akb@hi.is